

نسخه‌های عکسی

فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی

ابوالفضل حافظیان بابلی

بخش پنجم

اسد در زمانی می‌زیست که توانست از بزرگان و رجالی نام‌آور در حدیث و فقه بهره‌گیرد؛ در این میان کسانی چون سفیان بن عیینه، عبدالله بن مبارک، عبدالله بن وهب، فضیل بن عیاض، وکیع بن جراح شایان ذکرند.

وی به نوبه خود شاگردانی تربیت کرد که فرزندش سعید بن اسد، عبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالحکم، ربیع بن سلیمان مرادی، عبدالله بن محمد خشاب، عبدالملک بن حبیب و محمد بن عبدالله ابن برقی از آن گروهند.^۲

آثار اسدالسنة از این قرار است:

۱. رسالة اسد بن موسی الی اسد بن فرات فی لزوم السنة والتحذیر من البدع.
۲. فضائل الشیخین.
۳. کتاب الزهد.
۴. المسند، که از نخستین مسانید در عالم حدیث به شمار می‌رود.^۳

(حدیث - عربی) **کتاب الزهد (۱۱۷۰)**

از: اسد بن موسی بن ابراهیم بن ولید بن عبدالملک بن مروان بن حکم اموی (۲۱۲ق)

ابوسعید اسد بن موسی اموی معروف به «اسدالسنة» از خاندان عبدالملک بن مروان است که در سال ۱۳۲ق در بصره (یا مصر) به دنیا آمد و پس از ۸۰ سال زندگی، در محرم ۲۱۲ق در مصر درگذشت.

در مصادر مختلف شرح حال وی آمده و با اوصافی همچون حافظ، ثقة، ذوالتصانیف و مشهورالحدیث از او یاد شده است. بخاری وی را مشهورالحدیث دانسته و قشیری در کتاب الامام در باره او گفته است: «هو أول من صَنَّف المسند» و نسائی در باره وی چنین اظهار نظر کرده: «ثقة، ولولم یُصَنَّف لکان خیراً له»، و در میزان الاعتدال آمده است: «روی أحادیث منكرة وکان ثقة».^۱

۱. سیر أعلام النبلاء: ۱۰/۱۶۲ - ۱۶۴.

۲. دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ۸/۲۷۰.

۳. الأعلام، زرکلی: ۱/۲۹۸؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ۸/۲۷۱؛ سیر أعلام النبلاء: ۱۰/۱۶۳ - ۱۶۴.

میراث شهاب

۲۷۰/۸ - ۲۷۱؛ سیر اعلام النبلاء: ۱۰/۱۶۲ - ۱۶۴؛ شذرات الذهب: ۱۱۳/۲؛ الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، الحدیث النبوی: ۸۷۵/۲؛ فهرست المخطوطات العربیة بالمکتبة الملكية فی برلین: ۲۷۴/۲ - ۲۷۵؛ معجم المؤلفین: ۲۴۱/۲.

آغاز: کتاب الزهد تألیف أسد بن موسی رحمة الله علیه روایة أبی یزید یوسف بن یزید القراطیسی عنه...

بسمله باب الزهد، ۱. ثنا الشیخ الامام العالم الحافظ شمس الدین أبو عبدالله محمد بن عبدالمنعم ابن عمار بن هامل الحرانی قراءة علیه، قال انا شیخنا الامام العالم الحافظ ضیاء الدین أبو عبدالله محمد بن عبدالواحد بن أحمد المقدسی بقراءة تي علیه...

انجام: ۱۰۴. ثنا أسد: ثنا حماد بن سلمة عن عمرو بن دینار عن صهیب الحداء عن عبدالله بن عمرو بن العاص أن رسول الله صلى الله علیه وسلم قال: من قتل عصفوراً بغير حقّه سأله الله عنه يوم القيامة. آخر کتاب الزهد....

تصویر حاضر از نسخه چاپ شده در ویسبادن آلمان در سال ۱۹۷۶م تهیه شده است. نسخه چاپی مذکور شامل ۱۲۴ صفحه بوده و تصویر حاضر از صفحه ۵۰ شروع می شود و متن کتاب را در بر دارد، در اول نسخه عکسی یادداشتی از مرحوم آیه الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی رحمته الله در باره کتاب الزهد و مؤلف آن به تاریخ ۱۳ شهر رمضان ۱۴۰۳ دیده می شود.

(۱۱۷۲) جميع نواميس الكنيسة والقانون المقدس

(مسیحیت - عربی)

از: ؟

مجموعه‌ای از قوانین و دستورات مربوط به مسیحیان کاتولیک است که در مجمع‌های مختلف اسقف‌ها و کشیشان آنان به تصویب رسیده و با عناوین «مجمع»، «مصحف»،

۱. نک: ایضاح المکتون: ۳۰۱/۲؛ الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، الحدیث النبوی: ۸۷۵/۲ - ۸۷۶؛ فهرس کتب الحدیث فی مکتبة المصغرات الفیلمیة فی قسم المخطوطات فی عمادة شؤون المکتبات فی الجامعة الاسلامیة: ۲۲۵ - ۲۳۴؛ کشف الظنون: ۱۴۲۲/۲ - ۱۴۲۳.

۲. فهرست المخطوطات العربیة بالمکتبة الملكية فی برلین: ۲۷۴/۲ - ۲۷۵.

۳. الفهرس الشامل، الحدیث النبوی: ۸۷۵/۲.

۴. دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ۲۷۱/۸.

کتاب الزهد از قدیم‌ترین تألیفات بر جای مانده اسلامی است که در آن پاره‌ای احادیث مربوط به آخرت و چگونگی آن گرد آمده است.

شایان ذکر است که جمعی از دانشمندان و محدثین شیعه و سنی به جمع‌آوری احادیث وارده درباره زهد اهتمام کردند، از جمله عبدالله بن مبارک، احمد بن حنبل، بیهقی، محمد بن احمد شعبی، حسین بن سعید اهوازی و اسد بن موسی اموی کتاب الزهد دارند.^۱

مؤلف در این کتاب ۱۰۴ حدیث مُسنَد در باره روز قیامت، شفاعت در آن زمان، پل صراط و جهنم و وصف آن گرد آورده است. اسد در این اثر بیشتر از مشایخ بصری و کوفی خود روایت می‌کند و تنها شیخ مصری مذکور در این کتاب، ابن لهیعه است.

عناوین ابواب کتاب: باب الزهد، باب ذکر أهون أهل النار عذاباً، باب ذکر أودية جهنم و جبالها، باب ذکر حیات النار و عقاربها، باب ذکر شراب أهل النار، باب ذکر شدة عذاب أهل النار، باب ذکر الصراط والممر علیه، باب نزول الله تبارک و تعالی فی ظلل من الغمام للحساب، باب شفاعة النبي صلى الله علیه وسلم لأهل الموقف، باب ذکر الموازین يوم القيامة، باب وضع الحساب يوم القيامة، باب ذکر ما يدعی يوم القيامة، باب ذکر محاسبة الله تبارک و تعالی العباد يوم القيامة، باب ذکر القصاص يوم القيامة.

دو نسخه خطی از کتاب الزهد سراغ داریم:

۱. نسخه شماره ۱۵۵۳ کتابخانه سلطنتی برلین، کتابت شده در ۶۶۵ق به خط علی بن سالم بن سلمان ابن محرباتی حسنی.^۲

۲. نسخه شماره ۷۱ دارالکتب ظاهریه در دمشق.^۳

این کتاب نخستین بار توسط لشینسکی در سال ۱۹۰۹م به عنوان بخشی از کتاب «روایات اسلامی در باره دادرسی واپسین» منتشر شد و بار دیگر به کوشش خوری در ویسبادن آلمان به سال ۱۹۷۶م منتشر شده است.^۴

در چاپ خوری، سماع‌های متعددی که در آخر نسخه خطی بوده، درج شده و فهرست اعلام و اماکن به آخر کتاب افزوده شده است. در این چاپ ظاهراً نسخه برلین اساس تصحیح قرار گرفته است.

منابع: الأعلام: ۲۹۸/۱؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی:

«رساله»، «رسم» و «باب» در این کتاب درج شده است.

جالب اینکه در برخی از سرفصلهای کتاب جمله مبارک «بسم‌الله الرحمن الرحیم» درج شده است؛ به دلیل نامرغوب بودن تصویر حاضر و آبدیده بودن نسخه اصل و خط بد و ناخوانای مغربی، استفاده از این نسخه عکسی و استخراج اطلاعات لازم از آن دشوار است. کتابشناسی تفصیلی این اثر را در فهرست کتابخانه ملی اسپانیا (صص ۲۴۲ - ۲۴۴) بخوانید.

مغربی، برخی از عبارات معرب، بدون نام کاتب و تاریخ کتابت، گویا از سده نهم هجری، عناوین به خط درشت، به نسخه اصل رطوبت رسیده و تصویر حاضر کم‌رنگ و ناخوانا درآمده است.

۸۸۰ صفحه، ۲۳ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه ملی اسپانیا، نسخه شماره ۵۹۳. فهرست نسخه‌های خطی عربی کتابخانه ملی مادرید (اسپانیا): ۲۴۲ - ۲۴۴.

۱۱۷۵) خلاصه تفسیر غرایب القرآن و رغائب الفرقان

(تفسیر - عربی)

گویا از: آقا محمد بن محمد رفیع بیدآبادی (۱۱۹۸ق).

تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان اثر نظام الدین حسن بن محمد بز. حسین قمی نیشابوری (۷۲۸ق؟) است که با تلخیص تفسیر فخر رازی و افزودن مطالبی از کشف و بحر الحقائق نجم‌الدین دایه رازی و تفاسیر دیگر و علاوه کردن علوم لدنی که بر وی کشف شده، این تفسیر را پدید آورده است. وی در ابتدا یازده مقدمه آورده و روش تفسیری او چنین است که نخست آیات را می‌آورد، آنگاه در چهار بخش: (القراءة، الوقوف، التفسیر، التأویل) به بررسی آیات می‌پردازد.

مؤلف در باره کتابش می‌گوید: این کتاب من خلاصه‌ای است از تفسیر الکبیر که بسیاری از تفاسیر را در خود گرد آورده، و کشف که علمای اکناف آن را پذیرفته‌اند. با این حال نکته‌های غریب زیبا و تأویلهای دلنشین در آن یافت می‌شود که در تفسیرهای دیگر یاران به دست نمی‌آید... تأویلات اکثر از کتاب نجم‌الملة والدین معروف به دایه گرفته شده است. بخشی هم معانی است که در دل من زاده است. اما قصد ندارم بگویم که معنی آیه مطلقاً چنین است.^۱

این تفسیر مورد توجه علمای شیعه نیز قرار گرفته است، به طوری که مرحوم آقا محمد بیدآبادی در مدرسه حکیم اصفهان آن را متن درسی خود قرار داده و ضمن تدریس، منتخباتی از آن را یادداشت کرده است.^۲ نسخه‌ای از منتخب غرائب القرآن نیز در کتابخانه مجلس موجود است که مؤلف آن شناخته نشد.^۳

مرحوم خوانساری در روضات الجنات این تفسیر را از بهترین تفاسیر قرآن مجید و جامع‌ترین تفسیر از لحاظ فوائد لفظی و معنوی و حاوی فوائد قشری و لُتی معرفی کرده و آن را از لحاظ سبک و ترتیب و کمیت و کیفیت نزدیک به تفسیر مجمع البیان معرفی می‌نماید و می‌گوید: نیشابوری غرائب را به مانند مجمع البیان، و لب التأویل را به مانند تأویلات کاشانی ساخته است.^۴

تفسیر نیشابوری بارها در تهران، قاهره و بیروت به چاپ رسیده است.^۵ و نسخه‌های خطی فراوانی دارد.

استاد ارجمند جناب دکتر سید محمدباقر حجتی در کشف الفهارس ۳۰ نسخه از این تفسیر، موجود در کتابخانه‌های ایران را گزارش کرده است.^۶

در باره تفسیر غرائب القرآن نگاه کنید به: آن سوی آینه، دکتر محمدرضا موحدی: ۱۴۴ - ۱۵۳؛ التراث العربی: ۱۲۴/۴؛ دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی: ۷۵۲/۱؛ روضات الجنات: ۱۰۲/۳؛ کشف الظنون: ۱۱۹۵/۲ - ۱۱۹۶؛ کشف الفهارس: ۵/۴ - ۱۰؛ المعجم الشامل للتراث العربی المطبوع: ۲۴۹/۵ - ۲۵۰؛ مکتب تفسیر اشاری: صص ۲۰۸ و ۲۰۹.

فیلسوف و عارف بلندپایه مرحوم آقا محمد بن محمد رفیع گیلانی بیدآبادی اصفهانی از اجله حکماء متألهین و افاضل اهل سیر و سلوک و زهد و تقوا و ریاضت و عبادت و یقین بوده، بلکه وی را از صاحبان مقامات عالیه و کرامات زاکیه می‌شمرند. در علوم عقلی ادراک صحبت

۱. مکتب تفسیر اشاری: ۲۰۸ و ۲۰۹؛ در باره تأثیرپذیری غرائب القرآن از بحر

الحقائق نک: آن سوی آینه: ۱۴۴ - ۱۵۳.

۲. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ۴۴۸/۸.

۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس: ۱۹۲/۳۵.

۴. روضات الجنات: ۱۰۲/۳.

۵. المعجم الشامل للتراث العربی المطبوع: ۲۴۹/۵ - ۲۵۰.

۶. کشف الفهارس (فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی کتابخانه‌های

جمهوری اسلامی ایران): ۵/۴ - ۱۰.

میراث شهاب

محمد بیدآبادی است گرچه این نسخه بسیار متفاوت است با نسخه دانشگاه که ظاهراً به خط بیدآبادی بوده است. این نسخه از اوائل تفسیر تا آیه ۲۵ از سوره مبارکه اعراف را در بر دارد.^۳ و در هامش آن حواشی به فارسی و عربی درج شده است، متأسفانه این حواشی تفسیری و عرفانی بدون امضاست.

اصل نسخه در کتابخانه آیه الله روضاتی در اصفهان بوده است و ایشان در ابتدای نسخه نوشته اند: «بسم الله سبحانه هذا تفسیر عجیب عظیم عزیز، لانظیر له فیما رأینا من التفاسیر و هذه نسخة الأصل بخط مؤلفه الحبر البحر النحریر و من المؤسف فقد الورقة الأولى منها فلم نعرف اسم المؤلف رفع الله مقامه ولا اسم کتابه رزق الله أهل الخیر توفیق طبعه و نشره، فانه من جلائل آثار الشیعة و مفاخرها والحمد لله لواهبه والصلوة والسلام علی محمد المصطفی و آله».

سپس با خط دیگری ذیل یادداشت جناب استاد روضاتی آمده است: «و بعد التأمّل والفحص رُجِحَ فی النظر أنّ المفسّر هو الفاضل الوحید والعارف الرشید والحکیم الفرید آقا محمد البیدآبادی الشهیر المتوفی سنة ۱۱۹۸ فی اصفهان والله تعالی اعلم بحقایق الأمور».

آغاز نسخه: متى اصطلح الغنم والذئب قال الراعی من حین اصطلح الراعی مع الله و أنّ الله سمی نفسه رحماناً و رحیماً فكیف لا یرحم. نقل آن سائلاً وقف علی باب رفیع... الحمد لله رب العالمین المدح للحی و لغير الحی كاللؤلؤ و الحمد للحی فقط والمدح قد یكون قبل الاحسان و قد یكون بعد الاحسان والحمد یكون بعد الاحسان.

انجام نسخه: قال فیها أي فی المحبة تحیون بصدق الهمة و قرع باب العزیمة و فیها تموتون بطلب الحق علی جادة الشریعة بأقدام الطریقة و منها تخرجون الی عالم الحقیقة والعلم عندالله تعالی.

نسخ زیبا، بدون نام کاتب و بی تاریخ، گویا از سده دوازدهم، در حاشیه و متن تصحیح شده و حواشی به فارسی و عربی دارد از جمله به نقل از بحر الحقایق،

مولانا اسماعیل خواجویی نموده و در اخبار و حدیث تلمذ از خدمت میرزا محمدتقی الماسی - که از احفاد مجلسی اول است - فرموده و در مراتب عرفان با عرفای زمان همچون سید قطب الدین نیریزی طریق سلوک پیموده و خود جمعی کثیر از مستعدین را به درجات عالیة علم و عمل ارتقاء داد و بسیاری هم از فیض مجلس درس او در تفسیر و حکمت الهی بهره مند گردیدند. ملا علی نوری، صدر الدین کاشف دزفولی، ملا محراب گیلانی و میرزا محمد باقر نواب لاهیجی از برجسته ترین شاگردان مکتب بیدآبادی اند.

شرح حال مرحوم بیدآبادی در منابع مختلف درج شده است، از جمله در رستم التواریخ (صص ۴۰۵ - ۴۰۸)، روضات الجنات (۱۲۲/۷ - ۱۲۳)، تذکرة القبور (صص ۴۸ - ۴۹)، طرایق الحقایق (۲۱۴/۳ - ۲۱۵)، معارف الرجال (۳۴۸/۲ - ۳۴۹) و مکارم الآثار (۶۶/۱ - ۷۰) شرح حال وی آمده است. اخیراً نیز دو کتاب مستقل به نامهای آشنای حق و حکیم بیدآبادی اصفهانی در شرح حال و آثار وی به چاپ رسیده است.

چنانکه گفتیم مرحوم بیدآبادی در مدرسه حکیم اصفهان، درس تفسیر داشته و متن درسی اش تفسیر غرائب القرآن نظام الدین اعرج نیشابوری بوده است. وی در ضمن تدریس به تلخیص غرائب القرآن پرداخته و نسخه دستنویس او به کتابخانه فخرالدین نصیری راه یافته و در مجله معهد المخطوطات معرفی شده است.^۱ پس از آن، این نسخه به کتابخانه دانشگاه تهران منتقل شده و هم اکنون در همانجا محفوظ است.

مرحوم دانش پژوه در فهرست نسخه های خطی دانشگاه تهران، این نسخه را به شماره ۱۸۵۴ معرفی کرده و آن را نسخه اصل دانسته که تاریخ کتابت در پایان آن، روز سه شنبه ۱۴ رجب ۱۱۷۳ درج شده است. نسخه مذکور در ۱۹۸ برگ به خط شکسته نستعلیق ناخوانا و به صورت چلیپایی تحریر شده و از آغاز قرآن تا پایان سوره بنی اسرائیل را در بر دارد و گویا مؤلف بنا داشته منتخباتی از تفسیر صافی فیض را در ادامه نسخه تحریر کند.^۲

و اما نسخه مورد بحث ما - که بر خلاف نسخه دانشگاه - نسخه ای خوش خط و خواناست تلخیصی از تفسیر غرائب القرآن را در بر دارد که به گمان مالک نسخه از مرحوم آقا

۱. معهد المخطوطات: ۴۴/۳.

۲. فهرست دانشگاه تهران: ۴۴۸/۸ - ۴۴۹.

۳. از نسخه چاپی غرائب القرآن (دارالکتب العلمیة بیروت، ۱۴۱۶ق) برابر

است با ج ۱، ص ۷۹ تا ج ۳، ص ۲۲۰.

طرفین نسخه افتاده و در ابتدای آن یادداشت آیه‌الله روضاتی است که نسخه را به خط مؤلف دانسته است و یادداشت دیگری است که این نسخه را تفسیر آقا محمد بیدآبادی معرفی می‌کند.

۵۵۵ صفحه، ۲۳ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آیه‌الله روضاتی در اصفهان.

(۱۱۷۷) آداب الدعاء (دعا - عربی) از: ؟

مختصری است در آداب دعا به روش اهل سنت و سپس متن چند دعا که در مناسبت‌های مختلف خوانده می‌شود. گویا بخشی از کتابی مفصل باشد.

برخی از آداب دعا که در این رساله مطرح شده از این قرار است: تجنب الحرام فی المأکل والمشرب والملبس والمکسب، اخلاص لله تعالی، تقدیم عمل صالح، التظف والتطهر والوضوء، استقبال القبلة، الثناء علی الله تعالی، الصلوة علی النبی ﷺ، بسط الیدین و رفعها، التأدب والخشوع والخضوع، السؤال بأسماء الله الحسنى وصفاته العلی، اجتناب السجع والتکلف، التوسل بانبياءالله والصالحين من عباده، خفض الصوت، الاعتراف بالذنب، اختيار الادعية الصحيحة عن النبی ﷺ، الدعاء للوالدين و اخوان المؤمنین و ...

اوقات مناسب برای دعا با عنوان اوقات الاجابة چنین مطرح شده است: ليلة القدر، يوم عرفه، شهر رمضان، ليلة الجمعة، يوم الجمعة، نصف الليل الثاني و ثلث الليل الأول و ثلث الليل الآخر و جوفه و وقت السحر و ...

پس از بیان آداب و اوقات مناسب برای دعا، متن چند دعا نقل شده است، از جمله: اسماء الحسنی (شامل ۹۹ نام پروردگار متعال)، دعا در هنگام طلوع خورشید، دعای روز و شب، دعاء من نزل به کرب أو شدة، دعای فراغ از اکل و شرب، دعاء الاستسقاء، دعاء اذا سمع الرعد والصواعق، دعاء اذا رأى المطر، دعاء اذا سمع صياح الديكة و دعاء اذا سمع نهيق الحمير و اذا سمع نياح الكلاب و اذا رأى الكسوف و اذا رأى الهلال و اذا نظر الى القمر و اذا رأى ليلة القدر، و اذا أبلغ سلاماً من أحد و اذا عطس و اذا أراد نموّ ماله و اذا رأى أخاه المسلم يضحك و اذا اصطنع اليه معروف، و اذا ابتلى بالدين، الدعاء عند الغضب و ...

در این رساله، احادیثی از پیامبر اکرم ﷺ نقل شده و در جایی از عمر بن خطاب مطلبی آمده و از نووی و کتاب الدعاء واحدی نیز مطالبی نقل شده است.

آغاز: آداب الدعاء بسمله. منها ما يبلغ أن يكون ركناً و أن يكون شرطاً و أن يكون غير ذلك من أمور و منهيّات و غيرها و هي تجنب الحرام في المأكل والمشرب والملبس والمكسب والاخلاص لله تعالی.

انجام: و من انتهى الى مجلس فليسلم فان بدا له أن يجلس ثم اذا قام فليسلم د ت س.

نسخ عرب، بدون نام کاتب و بی تاریخ، گویا از سده سیزدهم هجری، تصحیحات اندکی در حاشیه برخی صفحات دیده می‌شود، در ابتدای نسخه نام کتاب «آداب الدعاء» ثبت شده است، در بین برخی جملات کلماتی به رمز نهاده شده مانند: «مس»، «م ت»، «خ د مس»، «ع»، «د ت س»، «ت س ح ب» و ...، شماره گذاری در بالای صفحات از ۳۴ شروع و به ۵۹ ختم می‌شود، در جایی از نسخه کلمه «بلغ» دیده می‌شود.

۵۴ صفحه، ۹ سطری.

(۱۱۷۸) الايضاح (فقه اسماعیلیه - عربی)

از: قاضی نعمان بن محمد بن منصور بن احمد بن حیون تمیمی مصری (۳۶۳ق).

فقیه برجسته فاطمی قاضی نعمان بن محمد بن حیون در واپسین دهه سده سوم هجری زاده شد. در جوانی به اسماعیلیان پیوست و فقه، تاریخ و فلسفه خواند. در ۳۱۳- ۳۲۲ق در خدمت مهدی، نخستین خلیفه فاطمیان بود. اندکی پیش از وفات قائم به منصب قضا گماشته شد. در حکومت معز به اوج شهرت و عالی‌ترین مقام در سلسله مراتب «دعوت» رسید. او را یکی از مؤسسان فقه اسماعیلی شمرده‌اند. دعائم الاسلام وی نزد فاطمیان به مرتبه کتاب شرعی رسمی رسید. در ۳۶۳ق در قاهره درگذشت.^۱

قاضی نعمان آثار و تألیفات بسیاری داشته که برخی از آنها از بین رفته و تعدادی نیز به صورت خطی باقی مانده و شماری نیز به چاپ رسیده است.

۱. تاریخ نگارش‌های عربی: ۱/۳۸۸

آثار چاپی قاضی نعمان:

۱. الايضاح، اطلاعات تفصیلی در باره این کتاب ذیلاً خواهد آمد.
 ۲. دعائم الاسلام و ذکر الحلال والحرام، قاهره، ۱۹۵۲م، تحقیق آصف فیضی، ۲ جلد.
 ۳. تأویل دعائم الاسلام (= تربية المؤمنین بالتوقيف علی حدود باطن علم الدین)، قاهره، ۱۹۶۹م.
 ۴. کتاب الاقتصار، دمشق، ۱۹۵۷م.
 ۵. اساس التأویل، بیروت، ۱۹۶۰م.
 ۶. کتاب الهمة فی آداب أتباع الائمة، ضمن سلسله مخطوطات الفاطميين، ۱۹۴۷م.
 ۷. افتتاح الدعوة فی ذکر امراء الدعوة بالمغرب الی المهدي وابتدائها فيها، بیروت، ۱۹۷۰م، تحقیق دکتر وداد قاضی.
 ۸. المجالس والمسایرات، تونس، ۱۹۷۸م.
 ۹. الأرجوزة المختارة، کندها، ۱۹۷۰م.^۱
 ۱۰. شرح الأخبار فی فضائل النبی المختار و آله المصطفین الأخیار من الائمة الأطهار، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۹ق، تحقیق محمدحسین حسینی جلالی، ۳ جلد.
 ۱۱. الرسالة المذهبة، به کوشش عارف تامر در خمس رسائل اسماعیلیه، ۱۹۵۶م، ص ۲۷ - ۸۸.^۲
- الایضاح مفصل ترین اثر فقهی قاضی نعمان است که در اواخر ایام حکومت مهدی عباسی (۲۹۷ - ۳۲۲ق) و به دستور او تألیف شده و شامل ۲۲۰ باب بوده و در بیش از سه هزار صفحه تدوین شده بود. مؤلف به درخواست خلیفه فاطمی، تلخیصی از این کتاب با نام مختصر الايضاح تألیف نمود و در تدوین دعائم الاسلام نیز الايضاح را مبنای کار خود قرار داد و بعد از آن، متن خلاصه دیگری نیز از دعائم با نام مختصر الآثار یا اختصار الآثار تدوین نمود.

متن مسند کتاب الايضاح اطلاعات مهمی در باره ماهیت و منابع فقه اسماعیلیه بدست می دهد. ویلفرد مادلونگ در مقاله ای با عنوان «منابع فقه اسماعیلی» منابع مورد استفاده در تألیف الايضاح را معرفی نموده است.^۳

از کتاب الايضاح تا کنون نسخه کاملی شناخته نشده و نسخه منحصر بفرد آن نیز تنها بخشی از «کتاب الصلاة» را در بر دارد. این نسخه در اختیار عباس همدانی بوده و سپس به دانشگاه توپینگن آلمان انتقال یافته و هم اکنون با شماره VI ۳۲۲ در کتابخانه دانشگاه مذکور نگهداری می شود.

تصویری از این نسخه را یک بار جناب آقای دکتر حسین مدرسی از آلمان به ایران آورده و در فهرست نسخه های عکسی کتابخانه حاضر معرفی شده است.^۴ و بار دیگر پرفسور فان اس میکروفیلیم آن را برای این کتابخانه فرستاده و تصویر حاضر از میکروفیلیم مذکور تهیه شده است. دوست دانشمند جناب آقای کاظم رحمتی با استفاده از نسخه عکسی شماره ۱۴۳ کتابخانه حاضر، به تصحیح و تحقیق کتاب الايضاح همت گماشته و آن را ضمن دفتر دهم میراث حدیث شیعه (صص ۳۵ - ۲۱۸) به چاپ رسانده است.

چنانکه گفته شد نسخه موجود تنها بخشی از کتاب الصلاة را شامل است. عناوین برخی از ابواب موجود در نسخه چنین است: باب من ذکر فضل الصلاة والاقبال علیها، ابواب الرغائب فی الصلاة، ذکر مواقیت الصلاة، ابواب الأذان والاقامة، ابواب المساجد، ابواب الامامة، ابواب صلاة الجماعة، ابواب صفات الصلاة و سنتها.

منابع: تاریخ نگارش های عربی: ۸۳۸/۱ - ۸۴۲؛ تراجم المؤلفین التونسیین: ۲۰۰/۵ - ۲۰۲؛ فهرسة الكتب والرسائل للمجدوع: ۳۲ - ۳۵؛ مقدمه تحقیق الايضاح چاپ شده در دفتر دهم میراث حدیث شیعه؛ هدیه العارفین ۴۹۵/۲.

آغاز نسخه: عن زید الشحام عن ابی عبدالله قال سمعته یقول أحب الأعمال الی الله الصلوة وهی آخر وصایا الانبیاء فماشیء أحسن من أن یغتسل الرجل أو یتوضأ فیسبغ الوضوء.

انجام نسخه: ذکر ما یقرأ فی الصلاة من السور فی الكتب الجعفریة بالاسناد المذكور... عن علي عليه السلام قال کان

۱. تراجم المؤلفین التونسیین: ۲۰۰/۵ - ۲۰۲.

۲. تاریخ نگارش های عربی: ۸۳۸/۱ - ۸۴۲.

۳. نک: میراث حدیث شیعه: ۴۷/۱۰ - ۵۹.

۴. فهرست نسخه های عکسی کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی: ۱۳۷/۱ نسخه شماره ۱۴۳.

رسول الله صلى الله عليه و على آله يحب سورة سبح اسم ربك الاعلى الذى.

نسخ، بدون نام كاتب و بى تاريخ، عناوين در نسخه اصل به شنگرف، در حاشيه تصحيح شده است، در اول و آخر نسخه مهر مضع به سجع: «بمحمد و بعلی فیض العلی من العلی ۱۲۸۴»، در ابتدای نسخه عکسی حاضر یادداشت متولى کتابخانه آقای دکتر سيد محمود مرعشى است مبنى بر ارسال ميكرو فيلم كتاب حاضر از طرف پرفسور فان اس در آذرماه ۱۳۶۸ ش. ۲۴۵ صفحه، ۱۵ سطرى.

نسخه اصل: کتابخانه دانشگاه توبینگن آلمان، نسخه شماره ۳۲۲ VI.

(۱۱۸۰) غرر الخصائص الواضحة و عرر النقائص الفاضحة

(اخلاق، ادب - عربی)

از: جمال الدين محمد بن ابراهيم بن يحيى انصارى كتيبى معروف به وطواط (۷۱۸ق).

وطواط كتيبى اديب و دانشمند مصرى است كه در ۶۳۲ ق زاده شد. وى به شغل و راقى و فروش كتاب اشتغال داشت و تالیفاتى نیز از خود بجای گذاشت. مباهج الفكر و مناهج العبر و غرر الخصائص از آثار به چاپ رسیده اوست.^۱

در این كتاب گفتارهای کوتاه ادبى و برخى از اشعار و روایتها و آیات و امثال در باره اخلاق پسندیده و ناپسند، طى ۱۶ باب و هر باب داراى سه فصل گردآورى شده است.

نسخه‌های متعددى از این كتاب، در کتابخانه‌های ایران، عراق، یمن، مصر و فرانسه نگهدارى می‌شود، از جمله دو نسخه از آن به شماره‌های ۲۵۲۷ و ۱۰۳۲۴ در کتابخانه حاضر موجود است.^۲ نسخه خط مؤلف در دارالكتب المصریة نگهدارى می‌شود.^۳

و بارها در قاهره و بیروت به چاپ رسیده است، از جمله:

۱. قاهره، مطبعه بولاق، ۱۲۸۴ق، ۴۷۳ص.

۲. قاهره، مطبعه شرفیه، ۱۲۹۹ق.

۳. قاهره، مطبعه ادبیه، ۱۳۱۸ق، ۳۰۴ص.

۴. قاهره، مطبعه کلیه، ۱۳۳۰ق، ۳۴۳ص.

۵. بیروت، دارصعب، ۱۹۷۰م، ۴۹۶ص.^۴

عناوین ابواب شانزده گانه كتاب: ۱. فى الكرم ۲. فى اللؤم

۳. فى العقل ۴. فى الحمق ۵. فى الفصاحة ۶. فى العی ۷. فى الذكاء ۸. فى التغفل ۹. فى السخاء ۱۰. فى البخل ۱۱. فى الشجاعة ۱۲. فى الجبن ۱۳. فى العفو ۱۴. فى الانتقام ۱۵. فى الاخوة ۱۶. فى العزلة.

منابع: الأعلام، زرکلى: ۲۹۷/۵؛ التراث العربى: ۱۲۷/۴ - ۱۲۸؛ كشف الظنون: ۱۲۰/۱۲؛ معجم المؤلفين: ۲۲۲/۸؛ المعجم الشامل للتراث العربى المطبوع: ۳۳۹/۵؛ هدیة العارفين: ۱۴۳/۲.

آغاز: الحمد لله الذى جعل اللسان عنوان عقل الانسان و آله تظهر سرالجنان بفصیح العبارة و صریح التبیان و صلواته على سيدنا محمد المجتبی من سرّة عدنان المبعوث بجوامع الكلم الشاملة لأنواع البیان الباهرة بفصاحتها عقول ذوى الفطن والاذهان.

انجام: یجریه بالمحبة منها مجرى الدم فى العروق أنه من راجیه قریب ولداعیه سمیع مجیب و صلى الله على سيدنا محمد خیر خلقه أجمعین و على آله و صحبه الطیبین الطاهرین....

نسخ، بدون نام كاتب و بى تاريخ، گویا از اوایل سده یازدهم هجرى، عناوین و نشانیها در نسخه اصل به شنگرف، در صفحه عنوان نام كتاب و مؤلف درج شده و چند یادداشت تملک و مطالعه دیده می‌شود از جمله: تملک ابى السعود شهاوى در ۲۸ ذیقعه ۱۰۱۹ و احمد بن رمضان دمشقى در ۱۰۶۲ و یادداشتی از مرحوم آیه الله مرعشى نجفى در باره كتاب و مؤلف و نسخه حاضر، در آخر نسخه تملک عبدالواحد بن فتح الله بن دادنجى به تاریخ ۱۰۷۷ ثبت شده است. ۳۹۷ صفحه، ۲۱ سطرى.

نسخه اصل: کتابخانه آیه الله مرعشى نجفى، نسخه شماره ۲۵۲۷.

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیه الله مرعشى نجفى: ۱۱۳/۷ - ۱۱۵.

۱. المعجم الشامل للتراث العربى المطبوع: ۳۳۹/۵.

۲. نک: مخطوطات الادب فى المتحف العراقى: ۴۳۵ - ۴۳۶؛ فهرست

نسخه‌های خطی کتابخانه آیه الله مرعشى نجفى: ۱۱۳/۷ - ۱۱۵ و ۲۶۵/۲۶.

۳. نک: الأعلام، زرکلى: ۲۹۷/۵.

۴. المعجم الشامل للتراث العربى المطبوع: ۳۳۹/۵.

۱۱۸۱) الارشاد في معرفة حجج الله على العباد

(تاریخ - عربی)

از: شیخ مفید محمد بن محمد بن نعمان عکبری
بغدادی (۴۱۳ق)

کتابی است کلامی و تاریخی از متکلم بزرگ شیعی شیخ مفید در تاریخ زندگی و حقانیت و معجزات ائمه اطهار علیهم السلام و از بهترین و کهن ترین کتابها در موضوع خود به شمار می رود و چون شیخ مفید با سه چهار واسطه از ائمه علیهم السلام نقل

خبر و روایت می کند، از این رو می توان الارشاد را در عداد منابع مهم روایتی شیعه به شمار آورد.

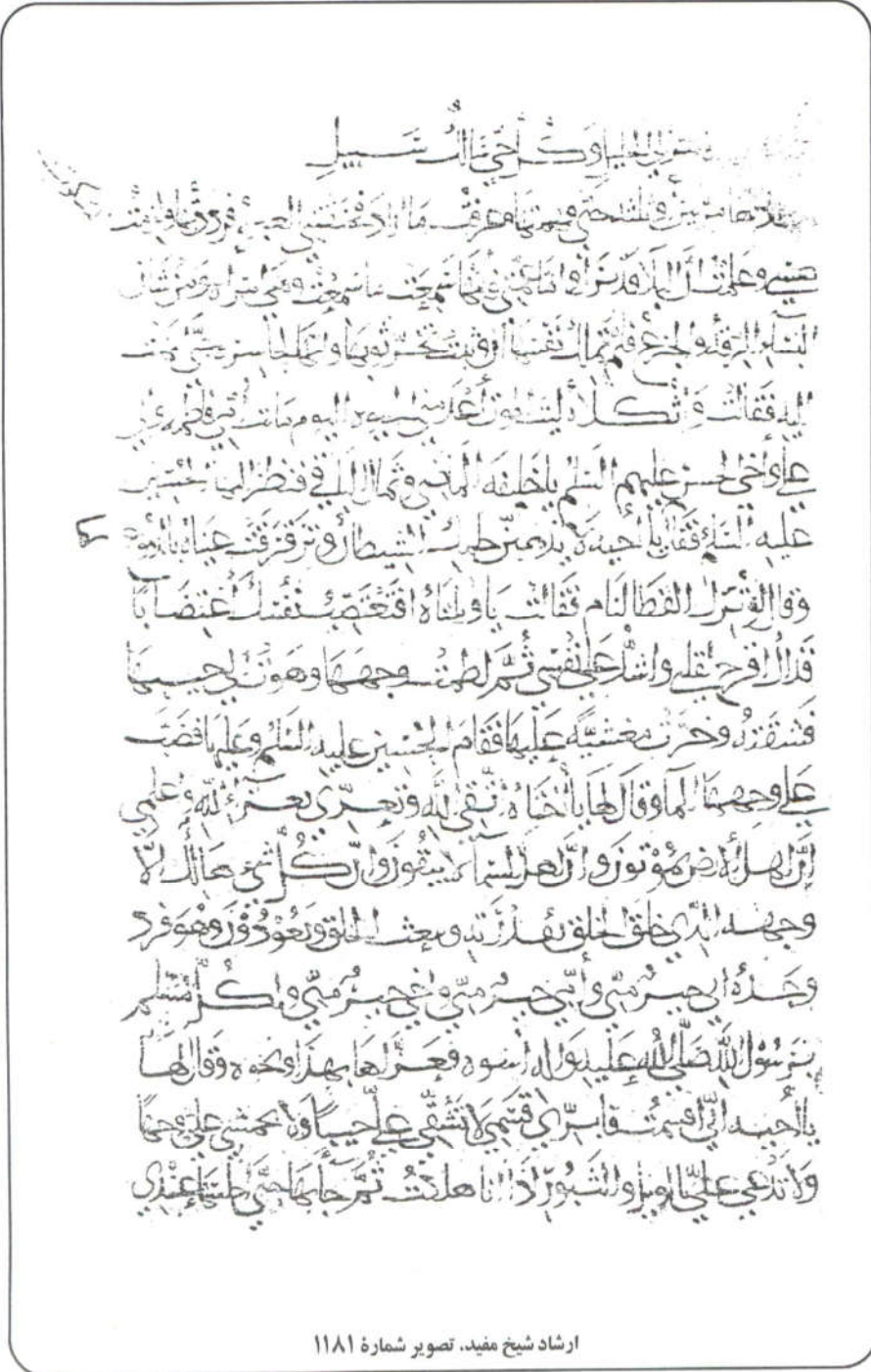
الارشاد شامل دو بخش است: بخش اول که نیمی از کتاب است به شرح احوال و ذکر فضایل و سخنان حکمت آمیز و براهین امامت امام علی بن ابی طالب علیه السلام اختصاص دارد و بخش دوم، به شرح زندگانی و فضایل دیگر ائمه علیهم السلام تخصیص یافته و با شرحی در علائم ظهور و قیام حضرت مهدی (عج) پایان می یابد.

بیش از یک سوم از بخش دوم کتاب به شرح زندگانی سیدالشهداء علیه السلام، احوال مسلم در کوفه، واقعه کربلا و شهادت حضرت ابی عبدالله الحسین علیه السلام و یارانش می پردازد. دهها نسخه خطی نفیس از ارشاد باقی مانده و تا کنون بارها به چاپ رسیده و به زبانهای فارسی، انگلیسی وارد و ترجمه شده و ترجمه های گوناگون آن نیز به چاپ رسیده است.

استاد فقید مرحوم آیه الله سید عبدالعزیز طباطبایی در کتاب شریف «الشیخ المفید و عطاؤه الفکری الخالد» خصوصیات ۳۰ نسخه خطی کهن و ۱۷ چاپ و ۲ شرح و یک تلخیص و ۶ ترجمه فارسی و چند ترجمه انگلیسی وارد و از کتاب ارشاد را ارائه داده است.

گفتنی است که نسخه های نفیسی از الارشاد در کتابخانه حاضر نگهداری می شود و تا کنون ۵ نسخه از آن در فهرست های چاپ شده این کتابخانه معرفی شده است.

منابع: التراث العربی: ۱۸۷/۱ - ۱۸۸؛ دائرة المعارف تشیع: ۷۵/۲؛ الذریعه: ۵۰۹/۱ - ۵۱۰؛ الشیخ المفید و عطاؤه الفکری الخالد: ۳۹ - ۴۹؛ فهرست آثار خطی شیخ مفید در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی: ۳۴ - ۳۸؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، مشار: ۴۱؛ مرآة الکتب: ۳۹۲/۳.

سال دهم، شماره چهارم، شماره پیاپی ۳۸

۲. قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۶ق، تحقیق محمود بدری.

نسخه‌های خطی فراوانی از این کتاب، در کتابخانه‌های ایران موجود است، اما متأسفانه در غالب فهرست‌نامه‌ها، به عنوان «مزار شیخ مفید» معرفی شده است.

در این باره مرحوم محقق طباطبایی و دانشمند معاصر آقای رضا مختاری افاداتی دارند و منشأ اشتباه را روشن کرده‌اند.

منابع: التراث العربی: ۵۰/۵؛ الذریعه: ۳۲۲/۲۰ و ۳۲۵؛ الشیخ المفید و عطاؤه الفکرى الخالد: ۱۱۵ - ۱۱۷؛ فهرست آثار خطی شیخ مفید در کتابخانه آیه‌الله مرعشی نجفی: ۱۵۱ - ۱۵۲؛ فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی: ۴۵۰/۱۵ - فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس: ۲۷۱/۳۵ - ۲۷۲. یک صفحه از آغاز نسخه افتاده است.

آغاز نسخه: الفصول الثمانية الفصل الأول في زیارة النبی صلی‌الله‌علیه و آله وسلم من بعد أو قرب فاذا أردت زیارته من البعد فمثل بین یدیک شبه القبر و اکتب علیه اسمه.

انجام: والأخذ بثارهم من العصابة الملعونة الفاجرة فجزاك الله عن النبي صلی‌الله‌علیه و آله وسلم و من أهل بيته صلی‌الله‌علیه و آله وسلم.

نسخ جلی و معرب، بخش نونویس (دو برگ آخر) به خط ابوطالب بن ابی المفاخر حسینی خادم در روز یکشنبه ۲۹ ذیقعد ۱۱۵۲، وی در انجامه نسخه نوشته است: «قد اشتریت هذا المزار و کتبت تتمته و قابلته و صححته من أوله الى هنا بعون الملك الغفار العبد المذنب ابو طالب بن ابی المفاخر الحسینی الخادم الراجی رحمة ربّه الجبار...» در اول نسخه یادداشت وقف به تاریخ ۱۲۳۸ق درج شده است. ۳۴۰ صفحه، ۱۲ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه مدرسه فیضیه قم، نسخه شماره ۱۸۹۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه فیضیه، استادی: ۲۴۱/۱، (در فهرست به عنوان مزار شیخ مفید معرفی شده است).

طرفین نسخه حاضر افتاده و برگهای آن جابجا شده است. آغاز نسخه: باب ذکر طرف من أخبارهم و کان عبدالله بن علی بن الحسین علیه‌السلام أخو أبی جعفر یلی صدقات رسول الله صلی‌الله‌علیه و آله وسلم و صدقات أميرالمؤمنین علیه‌السلام و کان فاضلاً فهماً فقیهاً و روى عن آبائه عن رسول الله.

انجام نسخه: فصل فی ذکر غزاة أحد ثم تلت بداراً غزاة أحد فكانت رایة رسول الله صلی‌الله‌علیه و آله وسلم بید أميرالمؤمنین علیه‌السلام ...

نسخ جلی و معرب مایل به ثلث، عناوین به خط ثلث درشت، بدون نام کتاب و بی تاریخ، از سده هفتم هجری، آغاز و انجام نسخه افتاده و در حاشیه با خطی جدیدتر تصحیح شده است، نسخه اصل رطوبت دیده و برخی از صفحات اول و آخر آن ناخواناست و برگهای آن جابجا شده است، در شروع بخش دوم کتاب چند یادداشت تملک و مطالعه دیده می‌شود، از جمله یادداشت مطالعه از محمد بن محمد بن زین‌العابدین حسینی در ماه رمضان ۸۵۰ق و یادداشت مطالعه از محمد بن محمد بن محمد بن بهادر مؤمنی شافعی در روز پنجشنبه مستهل جمادی‌الاول سال...؟ ۳۶۱ صفحه، ۱۷ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آیه‌الله گلپایگانی، قم، نسخه شماره ۳۱۸. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی آیه‌الله گلپایگانی: ۲۷۶/۱.

(۱۱۸۳) المزار (زیارات - عربی)

از: شهید اول محمد بن مکی عاملی (۷۸۶ق). ضمن دو باب دارای فصول، ادعیه و اعمالی را که زائرین مشاهد مشرفه نبی اکرم صلی‌الله‌علیه و آله وسلم و ائمه معصومین علیهم‌السلام هنگام زیارت انجام می‌دهند، گردآوری کرده است: باب اول فی‌الزیارات، باب دوم فی اعمال الأمکنة المتبرکة. باب اول شامل هشت فصل و یک خاتمه در سه فصل و باب دوم شامل هفت فصل و یک خاتمه در سه فصل است.

مزار شهید تا کنون دو بار به چاپ رسیده است:

۱. قم، مدرسه الامام المهدي علیه‌السلام، ۱۴۱۰ق.

از مصنفات قدوة الافاضل حافظ تنش بخاری، در اول و آخر نسخه یادداشتهای متفرقه درج شده است. ۷۸۰ صفحه، ۲۳ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آکادمی علوم آذربایجان، باکو، نسخه شماره M157.

فهرست کتابهای خطی شرقی در آکادمی علوم آذربایجان: ۲۸/۱.

(۱۱۸۷) تاج التواریخ (خواجه تاریخی) (تاریخ - ترکی)
از: خواجه سعدالدین محمد بن حسن جان بن محمد تبریزی رومی افندی (۱۰۰۸ ق).

شیخ الاسلام عثمانی خواجه سعدالدین افندی تبریزی اصل، دانشمند و تاریخ‌نگار مشهور، در ۸۴۳ ق زاده شد و به سال ۱۰۰۸ ق وفات یافت. تاج التواریخ، ترجمه تاریخ لاری و سلیم‌نامه منظوم از آثار اوست.

شرح حال وی در عثمانلی مؤلفری: ۶۶/۳ - ۶۷؛ قاموس الاعلام: ۲۵۶۸/۴ و هدیه العارفین: ۲۶۴/۲ آمده است.

تاج التواریخ که به «تاریخ خواجه» و «خواجه تاریخی» مشهور شده، تاریخ عثمانی‌هاست از ابتدای دولت‌شان تا آخر عصر سلطان سلیم (۹۲۶ ق). حاجی خلیفه در کشف الظنون می‌نویسد: «هو تاریخ ترکی مشهور لخص فیه تواریخ آل عثمان بانشاء لطیف و کتب من أول الدولة الی آخر عصر السلطان سلیم القدیم و روی ممن انتمی الیه انه سوده الی زمانه لکنه لم یخرج سوی ما هو المتداول».^۴

به نوشته عثمانلی مؤلفری، مؤلف در این کتاب، ضمن نگارش وقایع اتفاقیه عصر هر پادشاه، به شرح حال علما و مشایخ هر عصر نیز توجه کرده و ترجمه آنان را آورده است.^۵ نسخه‌های متعددی از تاج التواریخ در آذربایجان، ترکیه^۶

(۱۱۸۵) عبدالله‌نامه (شرفنامه شاهی) (تاریخ - فارسی)

از: حافظ تانیش بن میرمحمد بخارایی (قرن ۱۰ و ۱۱ ق). حافظ تانیش فرزند میر محمد بخارایی از تاریخ‌نگاران فرارود و روزگار ابوالغازی عبدالله‌خان ازبک شیبانی (۹۹۱-۱۰۰۶ ق) بوده است و این کتاب را در تاریخ شاهی همان عبدالله‌خان، از زایش و تخت‌نشینی تا رویدادهای سال ۹۹۲ ق نگاشته و به «شرفنامه شاهی» و «عبدالله‌نامه» مشهور شده است. بخاری در این کتاب زندگی‌نامه برخی از سران نامی دربار او و پیران را نیز آورده و به تاریخ سلسله شیبانی در ماوراءالنهر اشاره کرده و در آغاز ضمن بیان اسامی انبیاء الهی و پیشوایان دین، از مشایخ و شیخ‌الاسلام عهد خود، خواجه جویباری یاد کرده است.

این اثر همراه با تاریخ جهانگیری و بدایع الوقایع، مهم‌ترین کتابهای تاریخی هستند که اخبار پادشاهان ازبک را، به ویژه در دوران صفویه که رابطه ایران با آن بلاد قطع شده بود، گزارش داده‌اند. شرفنامه شاهی در ۹۹۲ ق تألیف شده و در یک مقدمه، دو مقاله و یک خاتمه است. مقدمه: در ذکر نسب عبدالله بهادرخان ازبک.

مقاله یکم: ولادت و دوران نخستین زندگانی عبدالله ازبک تا هنگام برآمدن وی به تخت شاهی.

مقاله دوم: چگونگی جلوس عبدالله‌خان به تخت سلطنت و رزم‌ها و بزم‌های وی.

خاتمه: درباره گفته‌های عبدالله‌خان و احوال مشایخ طریقت، امرا و فضلی روزگار مؤلف.

نسخه‌هایی از عبدالله‌نامه در کتابخانه‌های آلمان، آذربایجان، ازبکستان،^۱ ایران،^۲ پاکستان،^۳ تاجیکستان و روسیه نگهداری می‌شود و از چاپ آن اطلاعی به دست نیامد. منابع: دانشنامه ادب فارسی: ۵۳۲/۱؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ۱۰۲۲/۲ - ۱۰۲۸؛ فهرست مشترک پاکستان: ۶۵۱/۱۰. آغاز: زواهر جواهر حمد بی‌غایت نثار کبریا سپاس والا اساس مالک الملکی سزاست که صدای ملکوتش قل اللهم مالک است.

انجام: به فراغ بال دعای دولت گفته مرفه حال و آسوده احوال باشند اللهم استجب تم.

نستعلیق خوش، بدون نام کاتب و بی تاریخ، در صفحه عنوان نام کتاب و مؤلف چنین آمده است: «عبدالله‌نامه

۱. فهرست نسخ خطی فارسی انستیتو شرق‌شناسی ابوریحان بیرونی فرهنگستان علوم ازبکستان: ۷۶/۱.

۲. فهرست کتابخانه مدرسه سپهسالار: ۲۵۱/۵.

۳. فهرست مشترک پاکستان: ۶۵۱/۱۰.

۴. کشف الظنون: ۲۶۹/۱.

۵. عثمانلی مؤلفری: ۶۷/۳.

۶. فهرست نسخه‌های خطی ترکی کتابخانه موزه طوب قاپی سرای استانبول:

۲۱۱/۱ و ۲۱۲؛ فهرست نسخه‌های خطی تاریخ و جغرافی در کتابخانه‌های

استانبول: ۲۵۱-۲۴۲.

و مصر^۱ موجود است و در سالهای ۱۲۷۹ و ۱۲۸۰ ق در استانبول به چاپ رسیده است.^۲

این کتاب به زبان ایتالیایی ترجمه شده و در سالهای ۱۶۴۶ م و ۱۶۵۲ م در وین و مادرید به چاپ رسیده است.^۳
 منابع: عثمانلی مؤلفلری: ۶۶/۳ - ۶۷؛ فهرس المخطوطات التركية العثمانية: ۹۰/۱ - ۹۱؛ فهرس المطبوعات التركية العثمانية: ۳۴۸/۲؛ فهرست نسخه‌های خطی تاریخ و جغرافی در کتابخانه‌های استانبول: ۲۴۲ - ۲۵۱؛ فهرست نسخه‌های خطی ترکی کتابخانه موزه طوپ قاپی سرای استانبول: ۲۱۱/۱ - ۲۱۲؛ قاموس الاعلام: ۲۵۶۸/۴؛ کشف الظنون: ۲۶۹/۱؛ هدیه العارفین: ۲۶۴/۲.

نسخه حاضر اندکی از آغاز افتاده است.

آغاز نسخه: بیان کیفیت طلوع آل عثمان و بیان اصول و فروع این شجره طیبه سلطنت جهانبانی و ذکر مآثر و مفاخر صدرنشینان بخت سلطانی ابدالله هذه الدولة بمراسم سلامی. انجام: و گزیده علمای روم و مرتبی ارباب فهوم مولانا لطفی بو تاریخ لطیفی دمشدر تاریخ:

هست تاریخ بهترین او را نورالله قبره نورا ۸۸۶
 نسخ زیبا، بدون نام کاتب و بی تاریخ، تمامی صفحات
 مجدول، آغاز نسخه افتاده است.

۶۰۴ صفحه، ۲۱ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آکادمی علوم آذربایجان، باکو،
 نسخه شماره C.۲۳۶.
 فهرست کتابهای خطی شرقی در آکادمی علوم
 آذربایجان: ۳۳/۱.

(۱۱۸۸) سیر البلاد (ترجمه آثار البلاد و اخبار العباد)

(جغرافیا - فارسی)

از: محمد مراد بن عبدالرحمن (قرن ۱۱).

ترجمه «آثار البلاد و اخبار العباد» ابو عبدالله زکریای قزوینی (۶۸۲ق) است، و برابر آن در ۷ «اقلیم» که به دستور معزالدوله موسوی به فارسی درآورده و بخش دوم آن را میان سالهای ۱۰۳۷ - ۱۰۵۴ق ساخته است. نسخه‌های خطی شماره ۳۲۹۲ و ۳۲۹۳ کتابخانه حاضر، سیر البلاد را در بر دارد^۴ و نسخه‌های دیگر از این کتاب در فهرستواره کتابهای فارسی^۵ معرفی شده است.

ابو عبدالله زکریای محمود قزوینی به سال ۶۷۴ق آثار البلاد و اخبار العباد را در یک مقدمه و هفت اقلیم نگاشته و در ۱۸۴۸م و پس از آن بارها به چاپ رسیده و ترجمه‌های فارسی متعددی دارد، که برخی از آنها در فهرستواره کتابهای فارسی^۶ معرفی شده است. معرفی متن عربی آثار البلاد در تصویر شماره ۱۲۴۴ خواهد آمد.

منابع: دائرةالمعارف بزرگ اسلامی: ۱۰۵/۱ - ۱۰۷؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ۳۹۶۸/۶؛ فهرستواره کتابهای فارسی: ۲۲۵/۱؛ نشریه نسخه‌های خطی: ۲۳۱/۹.

آغاز: حمد عالی اساس و سپاس بیرون از حد و قیاس مالک الملکی را در خور و سزاست که فتور و قصور را در ملک و ملکوتش راه نیست و هیچ سری از سر جبروت و لاهوتش آگاه نه.

انجام: آن پوشید و مدتی در میان آن مردم بوده و آفریدگار عالم حقیقت مخلوقات را نیکو داند، تمت.

نستعلیق، بدون نام کاتب، ۱۰۹۷ق، تمامی صفحات
 مجدول، در حاشیه تصحیحات اندکی به چشم
 می خورد. عناوین مطالب در هامش صفحات درج
 شده است، فهرست اقالیم هفت‌گانه کتاب در اول
 نسخه ثبت شده است.

۷۵۵ صفحه، ۱۷ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آکادمی علوم آذربایجان در باکو،
 شماره: M.۲۲۶.
 فهرست کتابهای خطی شرقی در آکادمی علوم
 آذربایجان: ۴۴/۱.

(۱۱۸۹) المفاخر العتبية في المآثر القطبية (تاریخ - فارسی)

از: ؟

تاریخ فرمانروایان هرمرز است، در یک مقدمه و سه
 قسم و هر قسم شامل چند گفتار، که برای قطب‌الدین

۱. فهرس المخطوطات التركية العثمانية (دارالکتب القومية، قاهره): ۹۱ - ۹۰/۱.

۲. فهرس المطبوعات التركية العثمانية: ۳۴۸/۲.

۳. قاموس الاعلام: ۲۵۶۸/۴.

۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی: ۷۵/۹ - ۷۶.

۵. فهرستواره کتابهای فارسی، منزوی: ۲۲۵/۱.

۶. همان: ۱۶۱/۱ - ۱۶۲.

به امر بزرگی نگاشته است.

مؤلف، خود را در مقدمه چنین معرفی کرده: «الراجی الی الله آخوند السید میر مهدی بن مرحوم میر هاشم بیک بن میرزا محمد باقر الموسوی الرضوی وزیر ولایات الثلثة مشهد المقدسی الاصل وقراباغی المسکن المتخلص به خزانی» و گفته که بزرگی از او درخواست نموده که مجموعه‌ای مختصر به زبان ترکی در تاریخ قدیم و جدید قراباغ و انسب و احوال خوانین سابقین مرحومین پناه‌خان و ابراهیم‌خان و مهدیقلی‌خان و حکایات جنگهای ایران و روس بنویسد.

مؤلف در ذکر وقایع مختلف از تاریخ هجری قمری و میلادی استفاده می‌کند و آخرین تاریخ ذکر شده در کتاب، ۱۸۳۸ میلادی است.

آغاز: حمد و ثنای بیحد و عدد اول مالک کل ممالک و خالق کل خلائق خداوند شایسته و لا یقدر که تاج دولت و شرافتی.

انجام: مهدیقلی‌خان ایمبراطور... و حرمت فرمانی ۱۸۳۸ ئیلنک اوکتر آیی ننگ اوتوز مجی گونی صادر اولوب یتشمشدی.

نستعلیق، بدون نام کاتب و بی تاریخ، سده سیزدهم هجری، عناوین به خط درشت و نشانیها مشکئی، در حاشیه تصحیح شده و حواشی به امضای «منه» دارد، در اول نسخه جدول تطبیق تاریخ هجری قمری با تاریخ میلادی دیده می‌شود که در آن تاریخهای: ۱۱۶۰ ق سال وفات نادرشاه، ۱۱۶۱ جلوس پناه‌خان به حکومت قراباغ، ۱۱۷۰ بنای قلعه شوشی، ۱۱۷۴ وفات پناه‌خان و حکومت ابراهیم‌خان، ۱۲۱۰ وفات آقا محمد شاه و جلوس فتحعلی‌شاه، ۱۲۲۲ وفات ابراهیم‌خان و جلوس مهدیقلی‌خان، ۱۲۴۲ شاهزاده کلن و مصالحه دولتین و تطبیق این سالها با تاریخ میلادی ثبت شده است.

۲۱۳ صفحه، ۱۴ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آکادمی علوم آذربایجان در باکو، شماره: B.۵۱۸.

فهرست کتابهای شرقی در آکادمی علوم آذربایجان: ۵۳/۱ - ۵۴.

تہمتن دوم (۷۱۹ - ۷۴۷ق) فرزند رکن‌الدین گردانشاه نگاشته است.

مقدمه: در بیان طبقات نسب حضرت علیا (تہمتن فرزند گردان‌شاه فرزند سلغر فرزند محمود).

قسم اول: در ایضاح مبادی اشیاء.

قسم دوم: در قصص رسل و انبیا مقن الیہم المنتہی.

قسم سوم: در ذکر سلاطین این دولتخانه غرا از مبتدی تا منتہی.

تنها نسخه شناخته شده از این کتاب، در کتابخانه آکادمی علوم باکو نگهداری می‌شود و در فهرست آنجا به عنوان «المفاخر العبتیة فی المائر القطبیة» از مؤلفی ناشناس معرفی شده، و برگل و منزوی از آنجا اخذ کرده و از آن یاد کرده‌اند.

منابع: فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ۴۳۸۹/۶؛

فهرستواره کتابهای فارسی: ۱۰۸۵/۲؛ برگل روسی: ۱۰۶۶/۲ اش ۹۲۹.

آغاز: سپاس بی‌قیاس آن معبودی را که اشراف ملاء اعلی و اصناف قطان خطه سفلی بزفان بیان از مبتدا خلق.

انجام: و به دین مسیح عیسی بن مریم علیه‌السلام متدین شدند و انسب ایشان مجهول شد و باقی در زمین جزیره مقیم گشتند والله اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب.

نسخ، سلیمان بن حاجی بن معروف بن عبدالله...

جمادی الاول ۸۹۲، عبارات عربی معرب است.

۹۱۵ صفحه، ۱۳ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آکادمی علوم آذربایجان در باکو، شماره: D.۴۵۹.

فهرست کتابهای خطی شرقی در آکادمی علوم آذربایجان: ۱۶/۱.

(۱۱۹۰) تاریخ قراباغ

از: میر محمد مهدی بن میر هاشم بیک موسوی رضوی متخلص به خزانی (قرن ۱۳).

کتابی است به زبان ترکی آذری در تاریخ شهر قره‌باغ آذربایجان، شامل یک مقدمه و ۲۴ فصل و یک خاتمه که

(۱۱۹۱) الأما لی

(حدیث - عربی)

از: شیخ مفید محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق).

مهمترین اثر حدیثی به جا مانده از شیخ مفید، مجموعه روایاتی است که به نام امالی شهرت دارد. شیوه روایت این کتاب به صورت املا بوده که شیخ، روایاتی را می‌خوانده و راویان آنها را یادداشت می‌کردند.

احادیث این کتاب در فاصله اول ماه رمضان سال ۴۰۴ تا بیست و هفتم ماه رمضان سال ۴۱۱ ق طی ۴۲ مجلس املا شده است و حدود ۳۷۸ حدیث است.

بحث‌های گوناگون مربوط به امامت، چون لزوم ولایت، لزوم اطاعت امام، فواید محبت اهل بیت علیهم‌السلام، فضایل شیعه، علم و مظلومیت ائمه، قسمتی از موضوعات روایات این اثر است.

علامه طهرانی این کتاب را به نامهای «الأمالی» و «المجالس» معرفی کرده و مرحوم آقا عزیز طباطبایی در معرفی آثار شیخ مفید، در این باره به تفصیل بحث نموده و هفت نسخه خطی و خصوصیات هفت چاپ از این کتاب را بر شمرده است.

منابع: التراث العربی: ۳۰۶/۱؛ الذریعه: ۳۱۵/۲ - ۳۱۶ و ۳۶۷/۱۹؛ الشیخ المفید و عطاؤه الفکری الخالد: ۵۸ - ۶۳؛ فهرست آثار خطی شیخ مفید در کتابخانه آیه‌الله مرعشی نجفی: ۵۵ - ۵۸؛ فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی: ۸۸/۱۴ - ۸۹.

نسخه حاضر از انجام افتاده است.

آغاز: بسمله. مجلس یوم السبت مستهل شهر رمضان سنة أربع وأربعمائة بمدينة السلام.

انجام نسخه: و صنعتم بنا ما صنعتم ولم تروا لنا حقا قال أخبرني أبو بكر محمد بن عمر الجعابی... قال حدثنا سليمان بن حرب قال حدثنا حماد بن.

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، نشانیها مشکلی، در حاشیه و متن تصحیح شده است. نام کاتب و مؤلف در صفحه عنوان چنین آمده: کتاب المجالس تألیف الشیخ المفید ابی عبدالله محمد بن محمد بن نعمان قدس سره، هم چنین یادداشت تملک نسخه در اصفهان و مهر مربعی به سجع: «عبده صدرالدین

محمد الحسینی» در همین صفحه دیده می‌شود و عبارت «از کتب موقوفه مرحوم میرزا ابوطالب قمی» در اول نسخه درج شده است. ۳۳ صفحه، ۱۷ سطری.

(۱۱۹۲) [الأدلة العقلية]

(اصول فقه - عربی)

از:

بخشی از کتابی مفصل در اصول فقه شیعی است، که باید نگاشته یکی از فقها و اصولیون نیمه دوم سده سیزدهم هجری باشد؛ چرا که از این افراد نقل قول می‌کند: سید بحر العلوم (ع)، محقق بهبهانی، صاحب ریاض، شریف العلماء، صاحب فصول، فاضل قمی (ع)، صاحب مدارک و فاضل نراقی. این بخش در بیان ادله عقلیه، شامل مقدمه و سه مقصد است و از عنوانهای «فصل»، «مسأله»، «فائدة» و «تبصرة» استفاده شده است.

المقدمة: في نبذ مما يحتاج اليه قبل الخوض في المسائل (في تعريف الدليل الشرعي).

المقصد الأول: في الحسن والقبح (في انّ العقل هل يدرك الحسن والقبح أم لا).

المقصد الثاني: في أصالة الاباحة، تنها چند سطر از این مقصد را نوشته و این بحث را ناتمام گذاشته است.

المقصد الثالث: في الأصول الثلاثة العملية وهي أصالة البرائة والاشتغال والتخير.

از ارجاعات مؤلف (بکار بستن «قد ذكرنا» و «سيأتي») مشخص می‌شود که وی مشغول نگاشتن دوره کامل اصول فقه بوده و بخش حاضر، قسمتی از کتاب مفصل اوست؛ چنانکه می‌گوید: «... قد ذكر ناحقيقة هذا المعنى في أوائل الباب السابع في حجية العلم الاجمالي» و «كما فصلناه في بحث الاجزاء» و «فقد مرّنا في مقصد العلم» و «سيأتي في مقصد الاستصحاب» و «كما فصلناه في تحرير دليل الانسداد».

فهرستنگار کتابخانه ملی، این نسخه را به عنوان «تقریرات شیخ مرتضی» از شیخ مرتضی انصاری معرفی کرده است؛ گویا از یادداشت عطف کتاب برداشت کرده، که نوشته است: «تقریرات الشیخ في الحسن والقبح و أصالتي الاباحة والبراءة».

وقف بدین عبارت: «از کتب موقوفه مرحوم میرزا ابوطالب قمی».

۲۰۰ صفحه، ۱۷ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه مرحوم میرزا ابوطالب قمی که در نزد آقای سید حسن سیدی در قم بوده است.

(۱۱۹۶) الهدایة (فقه، حدیث - عربی)

از: شیخ صدوق محمد بن علی ابن بابویه قمی (۳۸۱ ق).
فقه فتوایی است برگرفته از متن احادیث و روایات متأثره از حضرات معصومین علیهم السلام و بدین جهت از منابع معتبر فقهی و روایی شیعه به شمار می‌رود.

مؤلف در ابتدا بابهایی را به بیان عقاید شیعی اختصاص داده و پس از آن ابواب فقهی را به ترتیب کتابهای فقهی شیعه از طهارت تا ارث آورده است. این کتاب در مجموع دارای ۱۷۹ باب است که ده باب اول آن مربوط به اصول و فروع دین و ۱۶۹ باب دیگر آن در ارتباط با فروع فقه است. برخی از عناوین ابواب کتاب:

- باب ما يجب أن يعتقد في التوحيد من معاني أخبار النبي و الأئمة عليهم السلام.

- باب النبوة.

- باب الإمامة.

- باب معرفة الأئمة الذين هم حجج الله على خلقه بعد نبيّه بأسمائهم.

- باب التقيّة.

- باب الاسلام و الايمان.

- باب الأمر بالمعروف و النهي عن المنكر.

- باب الجهاد في سبيل الله.

- باب الدعائم التي بني الاسلام عليها.

- باب النية.

- أبواب الطهارة.

- أبواب الصلاة.

- أبواب الزكاة.

- باب الخمس.

- أبواب الصوم.

- أبواب الحج.

- باب النكاح.

آغاز: في الأدلة العقلية و فيه مقدمة و مقاصد. أما المقدمة ففي نبذ مما يحتاج اليه قبل الخوض في المسائل اعلم انّ الدليل عبارة عما يمكن التوصل بصحيح النظر فيه الى مطلوب خبري و قيد الامكان لادراج المغفول و الخبري لاجرا الحد.

انجام: فضلاً عن اعتقادها كيف يقدر ان يحكم بان ايجاب الوضوء عليه سبب لتضرره لأنّ الايجاب و عدمه سيان في هذا التضرر، فافهم، تمت.

نسخ، گویا به خط مؤلف، سده سیزدهم هجری، در حاشیه تصحیح شده و متن خط خوردگی دارد، با حواشی به امضای «منه عفی عنه»، در سر صفحه‌ها این عبارت درج شده: «بسمه تعالی یا علی مدد امع فح ن یا ابا عبدالله ادرکنی یا رجال الغیب یا عبدالعظیم». مهر کتابخانه محتشم السلطنه در اول نسخه با سجع: «داخل کتابخانه حاجی محتشم السلطنه شد».

۲۸۸ صفحه، ۱۷ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه ملی ایران، تهران، شماره:

ع/ ۱۳۷۴

فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی: ۳۷۲/۹.

(۱۱۹۳) الأمالی (حدیث - عربی)

از: شیخ مفید محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ ق).

نسخه حاضر از آغاز افتادگی دارد و گویا ادامه نسخه عکسی شماره ۱۱۹۱ باشد.

آغاز نسخه: یرید عن یحیی بن سعید عن عاصم عن عبیدالله بن عبدالرحمن بن ابان بن عثمان عن ابيه عن عثمان بن عفان قال أنا آخر الناس عهداً بعمر بن الخطاب. انجام: یمسک الفضل من قوله و یرج الفضل من ماله و الحمد لله رب العالمین، تمت.

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، نشانیها مشکلی، در حاشیه و متن تصحیح شده است، در آخر نسخه بلاغ مقابله ثبت شده، با حواشی، آغاز نسخه افتاده است، در آخر نسخه مهر مربعی به سجع: «عبد صدر الدین محمد الحسینی» و در اول نسخه یادداشت

روي أن شريح القاضي بينما هو مجلس القضاء... قالت فآتي أبول بهما ويمسكان معاً قال شريح والله ما سمعت بأعجب من هذا، قالت.

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، این رساله در نسخه اصل ضمن مجموعه ایست به خط محمد شجاع بن محمد مسعود توسرکانی، کتابت شده در ۱۰۸۶ق، نشانیها مشکئی، در حاشیه تصحیح شده است، یکی دو برگ از آخر نسخه افتاده است، نام کتاب و مؤلف در صفحه عنوان درج شده است.
۹۸ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه مدرسه فیضیه قم، نسخه شماره ۱۷۰۲.
فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه فیضیه قم، استادی ۱۱۹/۲.

(۱۲۰۰) **لطف التدبیر** (سیاست - عربی)
از: ابو عبدالله محمد بن عبدالله خطیب اسکافی (۴۲۰ق)
خطیب اسکافی فقیه، ادیب و لغوی که در اصفهان متولد شد و روزگاری خطیب ری بود و از اطرافیان صاحب بن عباد به شمار می‌آمد.

از آثار اوست: ۱. خلق الانسان ۲. درة التنزیل و غرة التأویل فی الآیات المتشابهة (ط، مصر، مطبعة السعادة ۱۳۲۶ ق). ۳. شواهد سیبویه ۴. العزّة ۵. غلط کتاب العین ۶. لطف التدبیر ۷. مبادئ اللغة العربية (ط، مصر، مطبعة السعادة، ۱۳۲۵ ق) ۸. نقد الشعر.

لطف التدبیر مجموعه‌ای از اخبار و حکایات حکمت‌آمیز است که پادشاهان را در تدبیر مملکت بکار آید، شامل ۳۲ باب و یک خاتمه:

- الباب الأول: فی أوائل ماتحتاج الملوك الى معرفته.
- الباب الثاني: فی لطف التدبیر فی الحروب.
- الباب الثالث: فی فتح القلاع.
- الباب الرابع: فی لطف التدبیر فی فتح البلاد.

۱. الفهرست، ابن ندیم: ۲۹۲.

۲. رجال النجاشي: ۳۹.

۳. نک: الهدایة، تحقیق مؤسسة الامام الهادی (ع): ص ۲۵ - ۳۰؛ مقدمه‌ای بر فقه شیعه: ۶۷ - ۶۸؛ التراث العربی: ۴۷۵/۵.

- أبواب الطلاق.
- باب النذور و الايمان و الکفّارات.
- باب القضاء و الأحکام.
- باب الحدود.
- باب الكبائر.
- باب الديات.
- أبواب الأطفمة.
- باب الصيد و الذبائح.
- باب المكاسب و التجارات.
- باب الربا.
- باب الدين.
- باب الوصايا.
- باب الوقف.
- أبواب الارث.

نام کتاب در الذریعه به عنوان «الهدایة بالخیر فی الأصول و الفروع» ضبط شده و در نسخه‌ای کهن «هدایة المتعلمین» ثبت شده است. ولی شیخ صدوق در الاعتقادات از آن به عنوان «الهدایة» یاد کرده و ابن ندیم^۱ و نجاشی^۲ نیز آن را تنها «الهدایة» خوانده‌اند و در غالب نسخه‌های موجود نیز، فقط «الهدایة» درج شده و بعضاً «کتاب الهدایة» نامیده شده است. تا کنون حدود بیست نسخه خطی از این کتاب شناخته شده^۳ و بارها به چاپ رسیده است، از جمله:

۱. ایران، چاپ سنگی ضمن الجوامع الفقهیة، ۱۲۷۶ق.
۲. تهران، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۷۷ق، همراه با «المقنع».
۳. بیروت، دارالمحجة البيضاء، ۱۴۱۴ق، همراه با «المقنع».
۴. قم، تحقیق و نشر مؤسسة الامام الهادی علیه السلام، ۱۴۱۸ق، ۲۳۰ + ۴۱۷ صفحه.

این کتاب را شیخ محمد رضا بن قاسم غراوی نجفی در سال ۱۳۵۵ق شرح کرده است.

منابع: الذریعه: ۱۷۴/۲۵؛ مقدمه‌ای بر فقه شیعه: ۲۵ - ۳۰؛ مقدمه تحقیق الهدایة: ۵ - ۳۰؛ کتابشناسی نسخه‌های خطی آثار شیخ صدوق در ایران: صص ۴۰۵ - ۴۰۹.
نسخه حاضر اندکی از آخر افتاده است.

آغاز: الحمد لله الذي له الخلق و الأمر و هو أحسن الخالقين و صلى الله على محمد خاتم النبیین و آله الأبرار أجمعین.
انجام نسخه: باب میراث المولود له مال للرجال و مالنساء

وبروکلمان در تاریخ الادب العربی «لطف التدبیر فی حیل الملوک» نام برده است.^۱ و در ابتدای نسخه حاضر «کتاب لطف التدبیر فی تدبیر الریاسة» درج شده است. دو نسخه از این کتاب در کتابخانه های عاشر افندی واحمد ثالث در استانبول ترکیه شناسایی شده و نسخه سومی نیز در اختیار احمد عبدالباقی بوده و همو کتاب را

الباب الخامس: فی لطف التدبیر فی عقد مُلک.
الباب السادس: فی کسر العساكر بقوة الرأي لابقوة المکاثرة.
الباب السابع: فی کسر الجيوش بتفريق کلماتها.
الباب الثامن: فی التدبیر علی مفسد أو مستعص.
الباب التاسع: فی تسکين شَغَب و اصلاح نفا ر أو ذات بين.
الباب العاشر: فی التصريب والاعراء.
الباب الحادى عشر: فی تدبیر المنهزم.
الباب الثانى عشر: فی لطف التدبیر.
الباب الثالث عشر: فی المکائد علی الاعداء.
الباب الرابع عشر: فی مکايدة صغير لكبير.
الباب الخامس عشر: فی دفع مکروه بقول.
الباب السادس عشر: فی دفع مکروه بمکروه.
الباب السابع عشر: فی دفع مکروه بلطف.
الباب الثامن عشر: لطف التدبیر فی دفع مکروه.
الباب التاسع عشر: فی مداراة السلطان.
الباب العشرون: فی الانتقام من سالى مُلک.
الباب الحادى والعشرون: فی الخلاص من نعمة من يعين علی قطيعة الرحم بالقتل.
الباب الثانى والعشرون: فی الفتک و الأمر به أو الاحتراز منه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حداثة أو قبل كل كلام ونحو العقل و كل انعام وما بعد كتابه المراد على انبياء
و بعد جراح كلهم صلوات الله على جميعهم اشرف من تراث العقل التي فيها الاخر عن ابي
ويستند منافي الدين الى المعلوم الاضطرار ويسم بها الدنيا صفة الامر المصلح عند
سياسة العباد و عمان البلاد قد اورد من سيل اللغات و فيض الانهار من القطر
وان كان في الناس من يؤيده الله من صوابا الراي بما فيه عن استمداد و بوضوح لا
يحتاج ف فروع الخطوط الى استعداد فكارا الا و اورد على المبهمان اذ اذع و لظالم الشير
اذع و الله يهدي قلوب اوليائه و في هذا صبرهم على امداء بيته و هذا المجموع
اثنان و ثلثون بابا بمجمعة بابية ضرورية مختلفة باب ٢١
أولها في بيان الجواهر التي يعرف قيل ان المأمون جمع يوما و اذ قال انبي
ليعلم الكبير ان ما عظم قدك صغار عظم و قوتك قوة صغار طاعوه
و شرف منزله بعوام انصعوا له فلا يدعون تخيم المعجم اياه الى الضعيف و تغزير ابر
الى نذليله و لا يستأذن ببايد و رفر و دونه و لا يولع ببيد عدا كما سميت الاعاجيب
وليا و اخاف ان الشيء الذي فوائده من اجراء حبيسة و معان مذمومة فهو ايضا
حسين مرموم و كل امرئ من اولئك جزؤ من عجز اجرائيه و عدا من عند امره و لا
اخذت اجراؤه و ذلك دعائه ما لا يعاد و قددم الكل و قد قيل ان من ملك اجرا
طابعين كان اشرف من ملك عبيد اسكرهين و اعلم ان قلوب الرعية حزين على
وما اودعها فليعلم انه منها و قال فيما اخره ارجوا فيما اشبه عليكم من النذر

تحقیق کرده و در سال ۱۹۶۴م به چاپ رسانده است. به گفته وی در ابتدای برخی نسخه‌ها، تألیف کتاب به خطیب بغدادی نسبت داده شده، که اشتباه است.

منابع: اثر آفرینان: ۳۵۱/۲؛ الاعلام، زرکلی: ۲۲۷/۶؛ تاریخ التراث العربی، فؤاد سزگین: ۴۲۷/۸؛ فهرس المخطوطات المصورة، فؤاد سید: ۵۵۴/۱؛ کشف الظنون: ۱۵۵۵/۲؛ المعجم الشامل للتراث العربی المطبوع: ۲۸۱/۲ - ۲۸۲.

آغاز: بسمله. حمدالله أوجب قبل کل کلام و منحة العقل فوق کل إنعام و ما بعد کتب الله المنزلة علی أنبیائه و بعد جوامع کلمهم أشرف من ثمرات العقول التي يرثها الآخر عن الأول. انجام: فيقول له لعلك ذكرت القرد فيقول نعم، فيقول من ثمة لم تبرأ، تمت النسخة المباركة المسماة بلطف التدبير.

نسخ معرب زیبا، بدون نام کاتب، اول رمضان ۸۸۰، عناوین به خط درشت، در صفحه عنوان نام کتاب و مؤلف بدین صورت درج شده: «کتاب لطف التدبير من جمع الشيخ الامام العالم الفاضل الكامل الحبر العلامة ابی عبدالله الخطیب» و مهر کروی به سجع «الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله...» و امضا و مهر مرحوم آیه‌الله مرعشی نجفی در اول نسخه دیده می‌شود.

۱۱۶ صفحه، ۲۱ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه احمد ثالث منتقل شده به موزه طوپ قاپی سرای در استانبول، شماره ۲۶۳۳.

(۱۲۰۱) حاشیه عده الاصول (اصول فقه - عربی)

از: ملا خلیل بن غازی قزوینی (۱۰۸۹ق).

حاشیه بسیار مفصلی است با عناوین «قوله - قوله» بر «عده الاصول» شیخ طوسی، که طبق نسخه‌های موجود در سه مجلد نگاشته است. تعلیقات و توضیحات وی بیشتر جنبه کلامی داشته و در واقع جواب القانات و شبهات عضدالدین ایجی در شرح مختصر ابن حاجب است؛ چنانکه جلد اول کتاب فقط در شرح عبارت «قوله لأنّ الشریعة کلها مبنیة علیه» نوشته شده و همانند تألیفی مستقل است و جلد دوم از مطلب «معنی الاصول و الفقه» از دیباچه شروع و تا اواخر فصل سوم «فی ذکر اقسام فعل المكلف» ادامه دارد. جلد سوم از «قوله فی حقیقة الکلام و بیان اقسامه

و جمله من احكامه» از فصل چهارم تا اواخر «قوله فصل فی ذکر حقیقة البیان و المجمل و ماهیة النص» را شامل است. صاحب الذریعه از ریاض العلماء نقل کرده که مؤلف کتاب خود را بسیار تغییر می‌داد و لذا نسخه‌ها با یکدیگر چنان اختلاف دارند که نمی‌توان آنها را جمع نمود.

هشت نسخه خطی از این حاشیه در کتابخانه حاضر و نه نسخه در کتابخانه آستان قدس رضوی و دو نسخه در کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم و نسخه‌هایی از آن در کتابخانه ملی محفوظ است.

استاد ارجمند جناب آیه‌الله سید محمد علی روضاتی در فهرست کتابخانه خود، به تفصیل پیرامون حاشیه ملا خلیل بر عده الاصول و حواشی بر حاشیه او بحث کرده‌اند.

منابع: التراث العربی: ۳۲۱/۲؛ الذریعه: ۱۴۸/۶؛ ریحانة الادب: ۴۵۲/۴؛ فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی: ۱۵۱/۱۶ - ۱۵۵؛ فهرست نسخه‌های خطی آستانه حضرت عبدالعظیم: ۲۱۷/۱؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، مشار: ۲۸۶؛ فهرست کتب خطی کتابخانه‌های اصفهان: ۲۸۹/۱ - ۳۰۳. آغاز: الحمد لله رب العالمین والصلوة علی سیدنا و نبینا و عدتنا فی شدتنا محمد و علی سید الاوصیاء و سند الاولیاء امیرالمؤمنین و آلهم الطیبین الطاهرین... انّ أكثر طلبه العلم من أهل زماننا قد رغبوا عن کتب أصول الفقه لأصحابنا الامامية.

انجام نسخه: قول فکان ذلك فی حکم کل من لم يعرف حاله کذا فی النسخة و المراد ان کلام من الاقسام المذكورة فی حکم ما لم يعرف حاله من الأحكام المجهولة التي لم یرویها خطاب فکما یحتاج فیها الی البیان یحتاج فیما نحن فیہ الیه، تمت الحواشی الخلیلیة علی النصف الاول من کتاب العدة فی اصول الفقه... و یتلوه فی النصف الثاني فصل فی ذکر الوجوه التي یحتاج الیها الی بیان و ما به یقع البیان.

نسخ، ولی بن ملا محمد، ۱۰۹۷ق، عناوین شنگرف، در حاشیه تصحیح شده و حواشی به لفظ «منه ره» دارد و در آخر نسخه کلمه «بلغ» مشاهده می‌شود. ۵۵۰ صفحه، ۲۱ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه ملی ایران، تهران، شماره ۱۸۵۵ / ع. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی: ۴۳۶/۱۰ - ۴۳۷.

(۱۲۰۳) مبین (ترجمه و تفسیر قرآن کریم) (تفسیر - فارسی)
از: نورالدین محمد بن مرتضی اخباری کاشانی (بعد از ۱۱۲۰ق).

ادیب، محدث و مفسر شیعی قرن دوازدهم هجری نورالدین محمد فرزند مرتضی فرزند محمد مؤمن فرزند شاه مرتضی، نوه برادر فیض کاشانی است و از پدرش و جناب فیض^۱ و علامه مجلسی^۲ و ملا محمد طاهر قمی اجازه روایت داشته است.

بیش از ۲۰ تألیف در زمینه‌های تفسیر، حدیث، ادعیه، کلام و عقاید، اخلاق، ادب و رجال به فارسی و عربی نگاشته است و تنها سه اثر از وی به چاپ رسیده:

۱. درر البحار، تلخیص بحار الانوار علامه مجلسی است که تنها جلد سوم آن (در امامت) به سال ۱۳۰۱ق در تهران، چاپ سنگی شده است.^۳

۲. تفسیر المعین، تفسیر مختصر و مأثور است به زبان عربی که در ۳ جلد با تحقیق حسین درگاهی و به همت انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی^۴ به چاپ رسیده است.

۳. منتخب التصانیف، در مقدمه تحقیق تفسیر المعین (صص ۱۸ - ۳۱) به چاپ رسیده است.

عناوین برخی از آثار چاپ نشده وی از این قرار است:
۱. آئینه حق نما ۲. الادعیه الکافیة ۳. ترجمه حیات فیض ۴. ترجمه کتاب الحقائق ۵. تفسیر مبین ۶. تنویر القلوب ۷. الحقائق القدسیة والرقائق الانسیة ۸. دیوان شعر عربی ۹. دیوان شعر فارسی ۱۰. الرجال ۱۱. روح الارواح و حیاة الاشباح ۱۲. الکلمات النوریة والآیات السریة ۱۳. مصفاة الاشباح و مجلدة الارواح ۱۴. النوادر و...^۴

کتاب المبین تفسیر فارسی مختصری است بر قرآن کریم در حدود ترجمه تحت اللفظی. مؤلف در مقدمه به وجود تفسیرهای عربی و فارسی اشاره نموده و می‌گوید: «مقصود اصلی از جمله آنها اظهار معانی کلام الهی است و بهترین اوقات فهمیدن، هنگام قرائت قرآن است و تفاسیری که نوشته شده به جهت ایجاز الفاظ یا اطناب، ملاحظه معانی متعلقه در حالت تلاوت از آنها متعذر است و ترجمه‌های تحت اللفظی نیز به جهت انجماد بر ترجمه ظاهر الفاظ قاصرند؛ لهذا به خاطر فاطر این خادم علوم دین مبین محمد بن مرتضی المدعو بنورالدین رسید که تفسیر بسیار

مختصری در نهایت وضوح به زبان فارسی بر وفق اخبار ائمه معصومین سلام الله علیهم اجمعین که در تفسیر آیات به نظر رسیده یا بر طبق اقوال مفسرین آنچه به فهم‌ها اقربست در موضعی که از خبر اثری نرسیده بنویسد تا عامه مردمان در اثنای تلاوت قرآن از آن منتفع توانند و مأخذ اخبار و اقوالی که ایراد می‌نمایم در تفسیر صافی منسوب به عم استاد عالم ربانی و عقلانی محمد محسن بن مرتضی الکاشانی افاض الله علیه فیضه الوافی... و این تحفه گرامی را به کتاب مبین نامیدم.»

در مقدمه تحقیق تفسیر المعین ادعا شده که تألیف تفسیر مبین در ۱۰۷۴ق انجام گرفته است. اما در نسخه حاضر - که ظاهراً به خط مؤلف است - تاریخ ۱۱۲۰ق درج شده است.

تاکنون دو نسخه خطی از این کتاب شناسایی شده است:
۱. نسخه کتابخانه آیه الله روضاتی در اصفهان، که ظاهراً به خط مؤلف در ۱۱۲۰ق کتابت شده و تصویر حاضر از این نسخه تهیه شده است.

۲. نسخه شماره ۱۳۸۴ (۱۸۲ تفسیر) کتابخانه آستان قدس رضوی در مشهد، با تاریخ کتابت ۱۲۷۴ق.^۵

منابع: ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری: ۲۰۲/۱؛ الذریعه: ۳۱۵/۴ و ۵۸/۱۹؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی، منزوی: ۵۸/۱؛ مقدمه تحقیق تفسیر المعین: ۷/۱ - ۱۷.

آغاز: بعد از ادای شکر نعمای بی منتهای الهی و اهداء درود نامتناهی به روح و روان حضرت رسالت پناهی و ارواح مطهره عترت او... سورة الفاتحة اعوذ بالله السميع العليم پناه می‌گیرم به معبود به حق و خداوند مطلق که شنوای هر شنیدنی و دانا به همه چیز است.

انجام: والحمد لله که به اتمام رسید آنچه مقصود بود از ترجمه کلام ربانی در اواخر شهر شعبان سنه هزار و صد و بیست از هجرت نبوی... فرغ منه مؤلفه محمد بن مرتضی المدعو بنورالدین...

۱. الذریعه: ۲۲۸/۱؛ «اجازات فیض کاشانی» منتشر شده در میراث حدیث شیعه: ۶۱۹/۲ - ۶۲۰.

۲. تلامذة العلامة المجلسی: ۶۵.

۳. فهرست کتابهای چاپی عربی، مشار: ۳۴۵ - ۳۴۶.

۴. نک: مقدمه تحقیق تفسیر المعین: ۸/۱ - ۱۷.

۵. فهرست کتب کتابخانه آستانه مقدسه رضویه: ۵۸/۱؛ فهرست الفبایی کتب خطی آستان قدس رضوی: ۴۹۲.

نستعلیق، به خط مؤلف، اواخر شعبان ۱۱۲۰، آیات قرآنی به خط نسخ تحریر شده و نشانیهای سنگرف دارند، در حاشیه تصحیح شده و متن نیز خط خوردگی دارد، نام سوره‌ها در فراز صفحه‌ها ثبت شده و مالک نسخه در ابتدای آن شماره برگهای آغاز سوره‌ها را درج کرده است.
۵۴۸ صفحه، ۲۲ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آیت‌الله روضاتی در اصفهان.

(۱۲۰۴) القسطاس المستقیم (منطق - عربی)

از: ابو حامد محمد بن محمد غزالی (۵۰۵ق).

شرح قصه مباحثه‌ایست که مؤلف را با دیگری در باره میزان سنجش ادراکات و روش استدلال، دست داده بود. چنانکه در مقدمه آورده: «فقد استقبلني في بعض أسفاري رفيق من رفقاء أهل التعليم وغافني بالسؤال والجدال مغافصة من يتحدى باليد باليضاء والحجة الغراء، وقال لي: أراك تدعي كمال المعرفة بأي ميزان تدرك حقيقة المعرفة؟ أميزان الرأي والقياس وذلك في غاية التعارض والالتباس، ولأجله ثار الخلاف بين الناس أو بميزان التعليم، فيلزمك اتباع الامام المعصوم المعلم وما أراك تحرص على طلبه؟ فقلت: أما ميزان الرأي والقياس، فحاشا لله ان اعتمص به فذلك ميزان الشيطان...»

غزالی سخن حریف را با «قال» و «قال الرفیق» و نظر خویش را با «قلت» و «اقول»

می‌آورد. وی در کتابهای دیگرش همچون «فیصل التفرقة بین الاسلام والزندقة» و «المنقذ» از این کتاب یاد کرده و در باره آن گفته است: «و هو كتاب مستقل بنفسه، مقصوده بیان میزان العلوم و اظهار الاستغناء عن الامام المعصوم لمن أحاط به»^۱.

نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه مجلس محفوظ است و استاد عبدالحسین حائری در فهرست آورده است:

«کتابی است در منطق، مختصر و به روشی خاص. غزالی نظریه خاصی در باره میزان سنجیدن و تشخیص خطا و صواب در مسائل علمی در این کتاب ابراز داشته و خلاصه آن این است که استدلالها را باید با قسطاس مستقیم که از قرآن استفاده می‌شود سنجید. مقصود وی از قسطاس مستقیم، موازین خمس: میزان تلازم، میزان تعاند، میزان تعادل اکبر، میزان تعادل اوسط و میزان تعادل اصغر است، و هر یک از این میزانها را تفسیری شبیه به تفسیری که در منطق برای آنها می‌شود کرده است. غزالی در این کتاب،

وأيكم ان تجعلوا المعقوك اصلا والمنقول نابعا وديفا فانه
بشع منقتر وقد امرم الله بترك التشنيع والمجادلة بالأجسام
فأيكم ان تخالفوا الامر فتهلكوا وتهلكوا وتضلوا واذاء
وصيبي وقد اندرس الحق وانكسر البق وانتشرت الشباعة
وطارت في الافطار وصارت ضحكة في الامصار فان قوم اتخذوا
هدى اللؤلؤ مجورا وجعلوا التعليمات النبوية هيا مشهورا
وكذلك من فضول الجاهلين ودعواهم في نصره الذي منصب
العارفين وان كثيرا يضلون بما هو امرهم وعملهم انكهم اعلم بالله
بخبر القسطاس المستقيم ظهر لهم لليلتنا مسفة
شهر الله الحرام ذي الحجة من سنة ١٢٠٤ هـ وعمره له منع به صاحبه
والحمد لله رب العالمين وسلوة على سيدنا محمد النبي واله الأكرم
وآله الطيبين الطاهرين
جملة الكتاب اربع وعشرون فصلا وكل فصل اسما
وكله قرأ سائق

القسطاس المستقيم، غزالی، تصویر شماره ۱۲۰۴

منطق فلاسفه و هر گونه مقیاس دیگری را که تصور شود، تخطئه کرده و مخصوصاً فلاسفه را از این نظر سخت انتقاد می‌کند. بنابراین باید گفت این کتاب منطق نیست، بلکه نقض و انتقاد اساس آن است»^۲.

۱. المنقذ، چاپ دمشق، ۱۹۳۴م: ص ۱۱۸؛ فیصل التفرقة بین الاسلام والزندقة؛

چاپ قاهره، ۱۳۴۳ق: ص ۶۷ و ۷۸.

۲. فهرست کتابخانه مجلس: ۲۱۸/۴ - ۲۱۹ نسخه شماره ۱۵۰۷.

به صاحبه عبدالمجید بن الفضل الطبری» و یادداشت وقف: «وقف الشیخ درویش الحمودی علی المسلمین سنة ۱۲۰۳»، در صفحه عنوان نام کتاب و مؤلف این چنین درج شده است: «کتاب القسطاس المستقیم للامام الاجل الزاهد حجة الاسلام ابی حامد محمد بن محمد بن احمد الغزالی قدس الله روحه»، در همین صفحه حدیثی از پیامبر اکرم ﷺ آمده: «قال النبی علیه الصلوة والسلام: لَرَدِّ دَانِقٍ مِنْ حَرَامٍ اَفْضَلُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى مِنْ سَبْعِينَ حِجَّةً مَبْرُورَةً» و نیز شرح حال مختصر غزالی ثبت شده است. ۴۸ صفحه، ۲۴ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه چستربیتی، ایرلند جنوبی، نسخه شماره ۳۹۲۹.

فهرست نسخه‌های خطی عربی چستربیتی، آربری: ۶۳/۴؛ فهرس المخطوطات العربية فی مکتبة تشستربیتی، آربری، ترجمه محمود شاکر سعید: ۵۴۱/۱.

(۱۲۰۵) لغات القرآن (علوم قرآنی، لغت - عربی)

از: عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب قرشی (ق ۶۸).
تهذیب از: محمد بن علی بن مظفر معروف به وزان حنفی (قرن ۴ و ۵ ق).

رساله مختصری است در الفاظ قرآن به روشی ابتکاری؛ بدین صورت که به ترتیب از سوره‌های قرآن الفاظی را انتخاب کرده و مشخص می‌کند که هر لفظی از لغات و لهجه‌های کدامیک از قبایل عرب یا غیر عرب است.

به عنوان مثال، بخشی از الفاظ سوره بقره از این رساله نقل می‌شود: «البقرة قول الله عزوجل قالوا أنؤمن كما آمن السفهاء السفهاء كنانه، وقوله رغداً يعني الخصب بلغة طي، وقوله فأخذتكم الصاعقة بلغة عمان، وقوله رجراً يعني العذاب بلغة هذيل...، وقوله ولبئس ما شروا به أنفسهم يعني باعوا بلغة هذيل، قوله تلك أمانتهم يعني أباطيلهم بلغة قريش، قوله إلا من سفه نفسه يعني من خسر نفسه بلغة

قدیمی‌ترین نسخه شناخته شده از این کتاب، در سال ۵۰۸ کتابت شده و به شماره ۳۹۲۹ در کتابخانه چستربیتی نگهداری می‌شود و تصویر حاضر از این نسخه تهیه شده است. دو نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود و در فهرست به عنوان «میزان الحق»، معرفی شده است.^۱

عبدالرحمن بدوی در مؤلفات الغزالی، نسخه‌های شناخته شده از «القسطاس المستقیم» را معرفی کرده است.^۲

چاپهای کتاب: ۱. قاهره، مطبعة الترقی، ۱۳۱۸ق؛ ۲. قاهره، ضمن مجموعه الجواهر الغوالی من رسائل حجة الاسلام الغزالی، ۱۳۵۳ق؛ ۳. بیروت، ۱۹۵۹م.

محمد قاضی بن سید محمد لاله‌زاری شرحی بر آن نگاشته به نام «المیزان القویم...» که نسخه‌هایی از آن در کتابخانه‌های مصر و ترکیه موجود است.^۳

این کتاب به زبانهای عبری و فرانسوی ترجمه و منتشر شده است.^۴

منابع: فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية، التصوف: ۴۳۷/۲ - ۴۳۸؛ فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية، الفلسفة والمنطق: ۶۲ - ۶۳؛ فهرست کتابخانه مجلس: ۲۱۸/۴ - ۲۱۹؛ کشف الظنون: ۱۳۲۶/۲؛ مؤلفات الغزالی: ۱۶۰ - ۱۶۵.

آغاز: بسمله. و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت والیه انیب، أحمدالله تعالی أولاً وأصلي علی رسوله المصطفى ثانياً و أقول: اخواني هل فيكم من يعيرني سمعه لأحدثه بشيء من أسماري؟ فقد استقبلني في بعض أسفاري رفيق من رفاق أهل التعليم.

انجام: في نصره الدين منصب العارفين وان كثيراً ليضلون بأهوائهم بغير علم، ان ربك هو أعلم بالمهتدين.

نسخ، عبدالمجید بن فضل (فرازی) طبری، ظهر روز سه‌شنبه نیمه ذیحجه ۵۰۸، کاتب در انجامه نگاشته: «نجز القسطاس المستقیم ظهيرة يوم الثلاثاء منتصف شهر الله الحرام ذی الحجة من شهور سنة ثمان وخمس مائة، متع به صاحبه، والحمد لله رب العالمين، وصلواته علی سيدنا محمد النبی وآله الأكرمين وحسبنا الله وحده وكفى. جملة الكتاب أربع وعشرون قائمة كل كراسة اثنتا عشرة وكله كراستان»، در اول نسخه تملک کاتب بدین عبارت: «نفع الله تعالی

۱. التراث العربی: ۳۲۵/۵.
۲. مؤلفات الغزالی: ۱۶۰ - ۱۶۱.
۳. همان: ص ۱۶۱.
۴. همان: ۱۶۴ - ۱۶۵.

طی، قوله ابراهيم بلغة توافق السريانية، قوله وسطاً يعني عدلاً بلغة قريش...

في القرآن من لغات القبائل والأمم. رتب الكتاب على السور، فهو يبدأ بقرة حتى ينتهي الى آخر سورة، ويسرد

ما في كل سورة من ألفاظ القبائل العربية، وألفاظ الأمم الأخرى كالفرس والروم والأنباط والسريان والبرانيين. فهو من هذه الناحية يبين لنا مصادر القرآن اللغوية، ويلقى ضوءاً على لغات القبائل قبيل الاسلام ويحدد نسبة ما أخذ القرآن من ألفاظ كل قبيلة من هذه القبائل... وهو يكاد يكون الكتاب الأول الذي وقع بين أيدينا وأفرد لهذا الموضوع... وهذا الكتاب يدلنا على ان القرآن قد أخذ من ألفاظ قريش بأوفر نصيب... وبعد قريش، نجد ألفاظ هذيل، ثم كنانة، ثم حمير، ثم جرهم، ثم تميم، وقيس عيلان، ثم خثعم، وأزد شنوءة، وأهل عمان، ثم طى ومذحج ومدين وغسان، ثم بني حنيفة وحضرموت وأشعر، ثم أنمار، ثم خزاعة وبني عامر ولخم وكندة، ثم سبأ، وأهل اليمامة ومزينة وثقيف

اعطني كليل من هذا نصي نصي من كل قول الله عز وجل كل ما يعني نصيباً بلغة
توافق السريانية، وقال قد اطلقت اى جميعاً في الاملاق والجمع والمثلون منه
لمعنى كليل من كل ما خرجت في امره اى عكست في امره وهو ما اخذ من قول
الله عز وجل ولا تك في صدرك عرج منه اى يتك وهو لغة قريش طغفت
الادريج فاعطيته يعني عمدت من قول الله عز وجل وطغى سبأ عن جد
وهي لغة غسانية لحر كات اللغات والكلمة اولاداً اخرها وصلح عز وجل
للصحة ولم وكان الفرع من نسجها السبأ خامس من كل الجواهر
سند محمد وسعد في انما رتبه العبد الفقير لله عز وجل
الصفي عن فضل قرايف ودعاه
بالتعريف والحمد للجميع
لله المير

ذبا الطائر

بالمعنى ان سبأ، يا من لا تراه العيون واخذت النون والسين
واصنوت وادفعه كوارث والحبشة عليه اذ يربو ويحبها قبل
جاء وسكايل البكار وعداد الامطار وورق الاشجار وما فيه من
اليزونما اذ عليه ايمار كمن لا يورى منه سبأ وادارضا واد
جبار في وعده وادحر ما في قعره ولا طائر ما في ذكركه نسك ان
تسلي عار خلدنا وغلر سيدنا محمد وان تجعل خير عرس اخر

لغات القرآن، تصوير شماره ۱۲۰۵

در صفحه عنوان نسخه حاضر، اين رساله چنين معرفى شده است: «كتاب لغات القرآن عن ابن عباس رضى الله عنه لمحمد بن على بن المظفر المعروف بالوزان الحينفي، لغة قريش وهذيل وكنانة و خثعم والخزرج واشعروصين والنبطة وجرهم وقيس بن عيلان والحبشة والسريانية وبربر واليمن وازدشنوءة وكندة و تميم وهجره والعبرائية وحميرية ومدين ولخم وسعد العشيرة وحضرموت والقبط والروم وسدوس والعمالقة والحجاز و جذام وانمار و غسان و مذحج و خزاعه و غطفان و سبأ و عمان و الفرس و بني حنيفة و تغلب و طي و عامر بن صعصعة و اوس و مزينة و ثقيف».

صلاح الدين منجد در مقدمه تحقيق اين رساله مى نويسد: «لغات القرآن موضوع جليل ذوشأن... وكتابتنا هذا، هو أحد الكتب التي ألفت في هذا الباب. فقد أفرد لما

وسدوس وسعد العشيرة والعمالقة و عذرة والأزد و تغلب والأوس وهمدان... وهكذا نجد أن القرآن قد ضم ألفاظاً من معظم القبائل. وهذا الأمر يومية الى غاية سياسة قصد اليها النبي عليه صلوات الله، هي: توحيد العرب، وجعل القرآن كتاباً تجد فيه كل قبيلة من ألفاظها الخاصة بها، ثم ايجاد لغة واحدة تكون اللغة الرسمية للعرب جميعاً، هي تلك اللغة الكاملة التي نجدها في القرآن.^۱

نسخه های شناخته شده از رساله لغات القرآن:
۱. نسخه شماره ۱۶۰۴ دارالکتب ظاهره دمشق، به خط محمد بن محمد بن مرتضى در ۶۵۲ق در مصر.^۲

۱. كتاب اللغات في القرآن، تحقيق صلاح الدين المنجد: ۴-۸.
۲. فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية، المجاميع: ۲۲۹/۱ و علوم القرآن الكريم: ۲۶۶/۲.

علی تاریخ التراث العربی، قسم التفسیر و علوم القرآن:
۵۵/۲ - ۵۶؛ مجله المجمع العلمی العربی بدمشق: ۱۶۴/۲۲.

آغاز: بسمله. وبه الاعانة الحمد لله رب العالمين
و صلى الله على نبيه محمد و آله و صحبه وسلم أخبرنا أبو بكر
الفبار (؟) عبدالله بن محمد قال حدثنا أبو عمرو عثمان بن
موسى بن محمد قال حدثني محمد بن يحيى بن عبدلي
بقزوين قال حدثنا أبو الحسن علي بن أبي علي المقرئ
القرشي الهمداني قال ثنا أحمد بن محمد بن سعيد بن أبان
القرشي مولى عثمان بن عفان أبو جعفر المقرئ سودبن جعفر
بن سلمه عن عبد الملك بن جريح عن عطاء عن ابن عباس
في قول الله جل و عز بلسان عربي مبين قال بلسان قریش
ولو كان غير عربي ما فهموه... البقرة قول الله عزوجل قالوا
أنؤمن كما آمن السفهاء السفهاء بلغة عمان.

انجام: فلايك في صدرك حرج منه أي شك وهي لغة
قرشیه، طفقت الی درهم فاعطيته يعني عمدت من قول الله
عزوجل فطفق مسحاً يعني عمد وهي لغة غسانیه، آخر كتاب
اللغات والحمد لله أولاً و آخرأ وصل علی محمد و علی آله
و صحبه و سلم.

نسخ، محمد بن عبدالرحمن صفدی، روز شنبه ۱۵
ذی حجة ۸۷۵، عناوین در نسخه اصل به سنگرف، در
حاشیه تصحیح شده است، در آخر نسخه دعاء الطایر
با سرآغاز: اللهم ائنی أسألك يا من لاتراه العيون
ولا تخالطه الظنون...، و «فضل يوم عاشورا و ما يفعل
فيه من الطاعات و الصلاة» ثبت شده است، نام کتاب
و اسامی قبایلی که لغات آنها در این رساله آمده در
صفحه عنوان نسخه درج شده است.
۱۸ صفحه، ۲۰ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه چستربیتی، ایرلند جنوبی، نسخه
شماره ۴۲۶۳.

فهرست نسخه‌های خطی عربی کتابخانه چستربیتی،
آربری: ۸۲/۵؛ فهرس المخطوطات العربیه فی مکتبه
تشستربیتی، آربری، ترجمه محمود شاکر سعید: ۷۰/۲.

۱. فهرست مخطوطات مکتبه الجامع الکبیر صنعاء: ۷۶/۱.

۲. نک: تاریخ التراث العربی، سزگین: ۶۸/۱.

۳. همان: ۱۱۱/۱.

۲. نسخه شماره ۱۵۷۴ مکتبه جامع کبیر صنعاء در یمن،
کتابت شده در ۸۳۴ق.^۱

۳. نسخه شماره ۴۲۶۳ کتابخانه چستربیتی در ایرلند
جنوبی، به خط محمد بن عبدالرحمن صفدی در ۸۷۵ق.

۴. نسخه شماره ۹۱ کتابخانه اسعد افندی در ترکیه،
کتابت شده در ۹۴۹ق.^۲

۵. نسخه شماره ۶۲۵۵ کتابخانه آستان قدس رضوی که
در فهرست (ج ۱۳، ص ۳۲) ناشناخته مانده است.

صلاح الدین منجد در سال ۱۳۶۵ق این رساله را از روی
نسخه دارالکتب ظاهریه تصحیح و تحقیق کرده و مطبوعه
الرساله در قاهره آن را در ۸۰ صفحه به چاپ رسانده است. نام
کتاب بر روی جلد آن «کتاب اللغات فی القرآن» درج شده است.
سلسله راویان رساله در نسخه ظاهریه با راویان آن
در نسخه حاضر متفاوت است، در ابتدای نسخه ظاهریه
آمده است:

«أخبرنا الشيخ أبو محمد اسماعيل بن عمرو بن اسماعيل
بن راشد الحداد المقرئ قراءة عليه قال حدثني أبو احمد
عبدالله بن الحسين بن حسنون المقرئ، قال حدثنا أبو
العباس أحمد بن عبيد، قال حدثنا الحسين بن محمد، قال
حدثنا أحمد بن محمد بن سعيد بن أبان القرشي قال حدثنا
أبو جعفر محمد بن أيوب المقرئ عن عبد الملك [بن
عبد العزيز] ابن جريح عن عطاء عن ابن عباس».

در باره نام رساله نیز گفتمی است که فهرستنگار ظاهریه
آن را «اللغات فی القرآن» نامیده، صلاح الدین منجد آن را
«کتاب اللغات فی القرآن» خوانده، و در فهرست صنعاء «معرفه
اللغات مما فی کتاب الله عزوجل من لغات سائر العرب
والعجم» ضبط شده، و آربری در فهرست چستربیتی «لغات
القرآن» آورده و محمود شاکر سعید در ترجمه فهرست
مذکور، آن را «لغة القرآن» ثبت کرده است، اما در صفحه
عنوان و انجامه نسخه حاضر به عنوان «کتاب لغات القرآن»
ثبت گردیده است.

نسخه چستربیتی و اسعد افندی تهذیب شده محمد بن
علی بن مظفر معروف به وزان از علمای اواخر قرن چهارم
و اوائل قرن پنجم هجری است.^۳

منابع: تاریخ التراث العربی، فؤاد سزگین: ۶۸/۱؛ فهرس
دارالکتب الظاهریه، علوم القرآن: ۲۶۶/۲ - ۲۶۷؛ استدراکات

۱۲۰۶) ترجمه مطلوب کل طالب (حدیث منظوم - ترکی) در فهرس المخطوطات الترتیبه به عنوان «شرح کلمات الامام علی علیه السلام» از شارحی ناشناس معرفی شده است.^۲

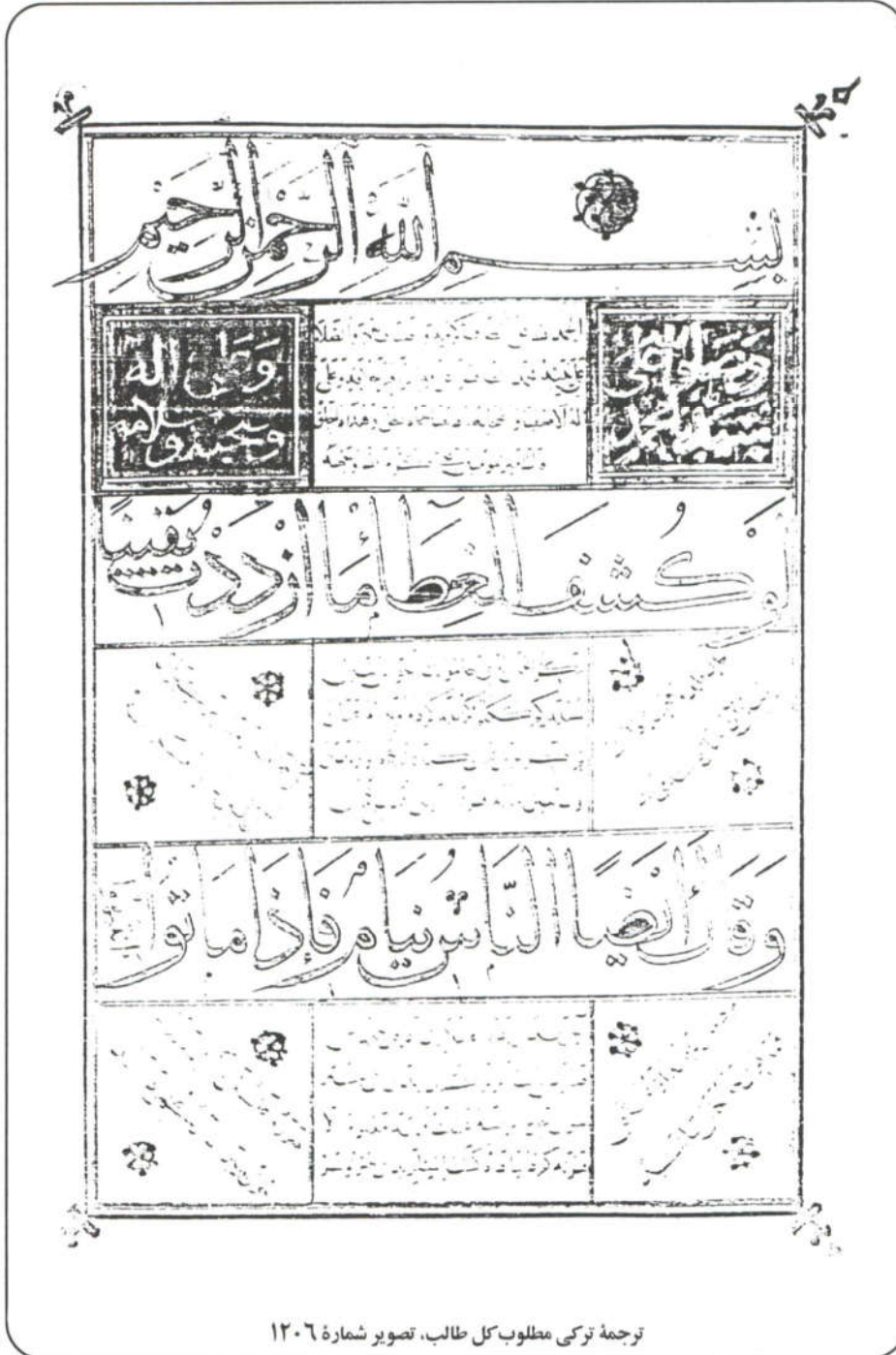
ابو عثمان عمرو بن بحر بصری معروف به جاحظ (۲۵۵ق) صد کلمه از کلمات قصار امام علی علیه السلام را گرد آورد و معتقد بود که هر یک از این کلمات با هزار کلمه از کلمات ادبای عرب برابری می‌کند.

صدها نسخه خطی از «مائه کلمه» جاحظ باقی مانده و بارها به چاپ رسیده و به زبانهای مختلف به نظم و نثر ترجمه و شرح شده است.^۱

رشید الدین وطواط (۵۷۸ق) یکی از شارحان «مائه کلمه» است، که ابتدا هر کلمه را با نثر عربی، و پس از آن، به نظم و نثر فارسی شرح کرده است و آن را «مطلوب کل طالب من کلمات علی بن ابی طالب» نامیده است. از این رساله نسخ خطی فراوانی در دست است و بارها به صورت سنگی و سربی به چاپ رسیده و به آلمانی و ترکی ترجمه و منتشر شده است.^۲

«مائه کلمه» جاحظ و «مطلوب کل طالب» وطواط، هر کدام چند ترجمه منظوم ترکی دارند، از جمله مصطفی قسطنونی «مطلوب کل طالب» را به نظم ترکی ترجمه کرده و نسخه‌ای از آن در کتابخانه عارف حکمت در مدینه نگهداری می‌شود.^۳

نسخه حاضر متن عربی «مائه کلمه» جاحظ و ترجمه منظوم فارسی از «مطلوب کل طالب» وطواط و ترجمه منظوم ترکی از ناظمی ناشناس را در بر دارد. در این ترجمه‌ها، هر یک از احادیث در دو بیت ترجمه شده است. اصل نسخه در کتابخانه بغدادلی ترکیه محفوظ است. نسخه دیگری از آن در دارالکتب قاهره نگهداری می‌شود

ترجمه ترکی مطلوب کل طالب، تصویر شماره ۱۲۰۶

۱. نک: اهل البيت في المكتبة العربية: ۴۳۸ - ۴۴۴؛ مجلة تراثنا، عدد ۵، صص ۳۲ - ۳۴؛ دانشنامه امام علی (ع): ۴۷۱/۱۲ - ۴۷۶؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب: ۲۸۸ - ۲۸۹.
۲. تراثنا: ۳۴/۵ - ۳۶؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب: ۳۰۴ - ۳۰۵.
۳. تراثنا: ۳۵/۵؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب: ۸۰.
۴. فهرس المخطوطات الترتیبه العثمانیة: ۷۱/۳؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب: ۲۱۰.

چلیپایی کتابت شده و ترجمه منظوم ترکی در وسط صفحات و در هر صفحه شش بیت از آن درج شده است.

۳۵ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه بغدادلی در استانبول ترکیه، نسخه شماره ۵۷۷.

(۱۲۰۷) سبک النصار و کسب المفاخر و نثر الدرر و نظم الجواهر

(تاریخ - عربی)

از: عبدالله بن محمد بن عبدالله، ابن زکی غزی مغربی (زنده در ۸۹۷ ق).

جمال الدین ابن قاضی القضاة شمس الدین غزی معروف به ابن زکی تاریخ نگار قرن نهم هجری است. از تألیفات اوست:

۱. الثغر البسام عن محاسن اصطلاح الموثقین والحکام فی بیان مناهج الأقضية وأصول الأحکام.
۲. سبک النصار و کسب المفاخر و نثر الدرر و نظم الجواهر.

منابع: اهل البيت في المكتبة العربية: ۴۳۸ - ۴۴۴؛ تراثنا: ۳۲/۵ - ۳۶؛ دانشنامه امام علی (ع): ۴۷۱/۱۲ - ۴۷۶؛ فهرس المخطوطات التركية العثمانية: ۷۱/۳؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب: ۸۰ و ۲۱۰ و ۲۸۸-۲۸۹ و ۳۰۵-۳۰۴. آغاز: بسملة. الحمد لله على الطاف كرمه واصناف نعمه والصلاة على نبيه محمد الطاهر عن آفة الزاهر اخلاقه وعلى آله الاصفياء واصحابه الاتقيا حماة الحق وهداة الخلق، قال امير المؤمنين على كرم الله وجهه: لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً:

حال خلد و جحيم دانستم به يقين آن چنان که می باید
گر حجاب از میان بگیرند آن يقين ذره نیفزاید
سگر اخماق یدی طامونک احوالن يقين...
انجام: وقال أيضاً قلب الأحمق وراء لسانه.

مرد احمق که در سخن گفتن دل خود تابع زبان دارد چه باید بگوید و آنگاه دل بر آن قول گفته بگمارد ابهلك كوكلى همیشه چون دلی ازنده در سويلمك استرئیزی اندیشه ممزاعزنه اجر هر نه کم اغزنه كالرهب دلندن دوکلر بس پشیمان او ترر خیرینی شوندن سچر نسخ مشکول زیبا، بدون نام کاتب و بی تاریخ، این نسخه سلطنتی است و برای تقدیم به خزانة سلطان منصور بن يوسف ملكی اشرفی کتابت شده است، تمامی صفحات مجدول، در صفحه اول و آخر شمس مذهب که در آن تقدیم این نسخه به خزانة سلطان منصور ثبت شده است، متن مائة كلمة به خط ثلث جلی است و در هر صفحه سه سطر از آن درج شده و ترجمه منظوم فارسی از مطلوب کل طالب وطواط در حاشیه به صورت

عِيَا فَيُسَدِّ دُخْلًا جَلَّ مِنْ لَعْنَتِ فِدْوَعْلَا وَوَأَنْفَ
النَّاعِ مَدِيَا فِي أَتَاءِ شَمْسِ رَجَبِ الشَّامِ
من سوره سبوع و شصت و عاشر
مآب

قال أميرنا محمد بن محمد بن محمد الله التركي الغزي اخنا عن الله عنه
والله به و الله به و الله به
لا يخفى بعينه

تاریخ ما نقل محمد ابن قلیتبا یوم البعد خامس عشر شهر رجب العشر
شبه رجب و تسع صبحه بارض النزه فلطال بیه ثم تولی خاله قانصو و یوم البعد خامس عشر

غزی کتاب حاضر را در بیان سیره مقرر اشرف سیفی آقبای کفیل مصر در عهد اشرف قایتبای نگاشته و در ربیع‌الثانی ۸۹۷ ق تألیف آن را به اتمام رسانده است. وی در ابتدا به ذکر تاریخ انبیای الهی و خلفا و حاکمان اسلامی پرداخته و پس از آن، تاریخ حاکمان مصر را آورده و سپس فصولی را به بیان سیره آقبای اختصاص داده است. نسخه اصل خط مؤلف در کتابخانه احمد ثالث ترکیه بوده و تصویری از آن در دارالکتب مصر موجود است.

منابع: الأعلام، زرکلی: ۱۲۷/۴ - ۱۲۸؛ الضوء اللامع لأهل القرن التاسع: ۵۴/۵ - ۵۵؛ فهرس المخطوطات المصوّرة (معهد المخطوطات العربیة)، الجزء الثاني (التاریخ): ۱۵۳/۱. آغاز: الحمد لله مادّ مواءید الکرّم فی سرادق الفضل والامتنان و سادّ بسدّ الأمن دون یا جوج المخافة طرق العدوان و مؤید بنصره من قلده أمراً فعمل فيه بقوله تعالی ان الله یأمر بالعدل والاحسان.

انجام: فلها اسوة بکل مردود، و أسأل من وقّف علی ألفاظ هذه السیرة السنّیة و رأى عیباً فلیسدّ خلاجل من لا عیب فيه و علا، و وافق الفراغ منها فی اثناء شهر ربیع الثانی من شهر سنة سبع و تسعین و ثمان مایة، علی ید منشئها عبدالله بن محمد بن عبدالله الزکی الغزّی الحنبلی عفی الله عنه و الحمد لله وحده و صلّاته و سلامه علی من لانبیّ بعده.

نسخ معرب، به خط مؤلف، ربیع‌الثانی ۸۹۷ ق، عناوین به خط درشت و شنگرف، در حاشیه تصحیح شده است، مؤلف در کتابت این نسخه از علائم نگارش همچون همزه، ویرگول، نقطه بین جملات، سه نقطه بین مصرعها و ... استفاده کرده است، نام کتاب در صفحه عنوان چنین آمده: «کتاب سبک النّظار و کسب المفاخر و نثر الدرر و نظم الجواهر من سیرة المقر الاشرف السیفی آقبای الاسد الظافر کافل المملكة العزیزة...» و ۱۳ بیت عربی در وصف کتاب و یادداشت مطالعه از عبداللطیف محمد بن محمد بدوی در آغاز نسخه ثبت شده است.

۱۸۰ صفحه، ۱۱ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه احمد ثالث منتقل شده به موزه طوب قاپی سرای استانبول در ترکیه، نسخه شماره ۳۰۴۶.

۱۲۰۹) تحویل الايقان في شرح نظم البرهان في سمط

الایمان (کلام - عربی)

از: سید حسین بن محمد ابراهیم حسینی قزوینی (۱۲۰۸ ق).

شرح استدلالی مفصلی است بر ارجوزة «نظم البرهان فی سمط الايمان» خود شارح، در کلام و اصول اعتقادی شیعه اثنا عشری، با استفاده از «تجريد الاعتقاد» خواجه نصیر الدین طوسی و نقل احادیث و اقوال متکلمین و فلاسفه.

تألیف بحث نبوت از این شرح در ۱۱۹۵ ق و بحث توحید آن در ۱۲۰۲ ق به پایان رسیده است.

در برخی منابع از این شرح با عنوان «تحویل الايقان فی مراسم الاطمئنان» یاد شده است.^۱

دو نسخه از این شرح در کتابخانه حاضر، به شماره‌های ۲۳۵۳ و ۳۲۱۸ نگهداری می‌شود.^۲ و نسخه‌ای از آن به شماره ۲۹۳۱/ع در کتابخانه ملی موجود است.^۳ و نسخه‌هایی نیز در کتابخانه مسجد اعظم قم و میرحسینای قزوینی در قزوین و سریزدی در یزد دارد.^۴

منابع: التراث العربی: ۴۵۸/۱؛ الذریعة: ۱۰۸/۱۴ و ۲۰۰/۲۴؛ معجم التراث الکلامی: ۱۷۰/۲ - ۱۷۱.

نسخه حاضر مبحث عدل از جلد اول کتاب را در بر دارد و ادامه تصویر شماره ۱۴۷۳ است که پس از این معرفی خواهد شد.

آغاز نسخه: الحمد لله الذي أمر العالمين بالعدل والاحسان و نهیهم عن الفحشاء و المنکر و العدوان... أمّا بعد فيقول الفقير المعترف بالعجز و التقصير حسين بن محمد ابراهيم الحسيني أحسن الله اليهما بلطفه الخفي و الجلي المقصد الثالث في العدل.

انجام نسخه: و هو الفيض لمن شكر و الموفق لمن ايتمر و انزجر... قد وقع الفراغ من المجلد الأول من تحویل الايقان في شرح نظم البرهان في سمط الايمان و الحمد لله

۱. التراث العربی: ۴۵۸/۱.

۲. التراث العربی: ۴۵۸/۱؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی: ۳۲۸/۶ و ۱۹/۹.

۳. فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی: ۳۶/۱۴.

۴. نک: معجم التراث الکلامی: ۱۷۰/۲ - ۱۷۱.

آغاز: الحمد لله الذي خلق النفوس الصحيحة تترتاح عند سماع الأقوال الفصيحة... اما بعد فإني أحببت ان أثبت شعر مولانا الصنو العلام... في هذه الاوراق لكونه ممتارق للاسماع وراق و ترجمت هذا الديوان بالقول الحسن من شعر الحسين.

انجام: وردته وبحق الليل وانية

تشكوه الى الفجر ان لم تطعم الغمضا
نسخ، بدون نام كاتب و بى تاريخ، صفحات مجدول،
در اول نسخه تملكى به تاريخ ۱۹ ذیحجه ۱۲۱۹
و تملك ديگرى به تاريخ ۱۲۹۲ ثبت شده است. در
اول نسخه چند مسأله نحوى و اشعارى به نقل از
اصمعى و ابوالعلامعى نقل شده است.
نسخه ۹۴ صفحه، ۱۷ سطرى.

نسخه اصل: كتابخانه موزه بریتانیا، لندن انگلستان،
نسخه شماره ۳۹۳۶ OR.

(۱۲۱۱) **لباب المحصل في اصول الدين** (كلام - عربى)
از: عبدالرحمن بن محمد ابن خلدون حصرمى (۸۰۸ ق).
ابوزيد ولى الدين عبدالرحمن بن ابى عبدالله محمد بن
محمد ابن خلدون حصرمى اشبیلی تونسى (۷۳۲ - ۸۰۸ ق)،
جامعه‌شناس، سياستمدار، متفكر، مورخ و قاضى
مالكى مذهب، كه خود را از نسل وائل بن حجر كندى
صحابى مى‌داند، و بر آنست كه نسبش بايد با بيست پشت
به خلدون برسد.

شرح حال و آثار ابن خلدون در منابع مربوطه ثبت شده
و در اين مختصر مجالى براى تفصيل نيست. لباب المحصل
از نخستين تأليفات ابن خلدون است كه در ۲۹ صفر ۷۵۲
تأليف آن را به اتمام رسانده، يعنى زمانى كه ۱۹ سال و ۶ ماه
از عمر او گذشته بود.

اين كتاب تلخيص «محصل أفكار المتقدمين
و المتأخرين من العلماء والحكماء و المتكلمين» اثر امام
فخر رازى (۶۰۶ ق) است، كه در نزد استادش محمد بن
ابراهيم أبلى آن را خوانده و به دستور وى اين تلخيص را
نگاشته است.

ابن خلدون در مقدمه لباب المحصل، انگيزه‌اش از
نگارش اين كتاب را چنين بيان مى‌كند: «الى أن قرأنا بين

أولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً في سنة خمس و تسعين و مائة
بعد الف من هجرة خير البرية عليه و آله آلاف صلوة و تحية
و يتلوه في المجلد الثاني شرح الامامة.

نسخ، ظهيرالدين محمد ابراهيم بن نورالدين محمد،
شبه ۱۷ شعبان؟، بخشى از نسخه به خط فرزند كاتب
محمد على بن محمد ابراهيم است، متن ارجوزه به
نسخ معرب نگاشته شده، نشانيها مشكى، در حاشيه
تصحیح شده و حواشى به امضای «لمحرره عفى
عنه» دارد.

۴۴۰ صفحه، ۲۵ سطرى.

نسخه اصل: در نزد خاندان مؤلف محفوظ است.

(۱۲۱۰) **القول الحسن من شعر الحسين** (شعر - عربى)
از: حسين بن عبدالقادر بن ناصر حسنى يمنى كوكبانى
(۱۱۱۲ ق).

حسين بن عبدالقادر كوكبانى، دانشمند، فقيه و شاعر
يمنى است كه به سال ۱۰۶۱ ق در كوكبان زاده شد و در ۱۲
ربيع الثانى ۱۱۱۲ ق وفات يافت.

ديوان شعر او را، برادرش سيد محمد بن عبدالقادر
گردآورده و مقدمه‌اى بر آن نگاشته و آن را «القول الحسن من
شعر الحسين» ناميده است.

در ابتدای ديوان قسايدى در مدح پيامبر اکرم ﷺ است
و پس از آن قصيده‌اى در مدح برادرش محمد (جامع
ديوان) آمده و پس از آن مدح استادش علامه محمد بن
حسن حيمى است و سپس قصائدى در مدح معاصرین
و غير از آنست.

اشعار كوكبانى مورد توجه اهل ادب قرار گرفته
و عده‌اى به شرح برخى قسايد وى همت گماشته‌اند كه
خصوصيات آنها در «مصادر التراث اليمنى فى المتحف
البريطانى» آمده است.

نسخه‌هاى از اين ديوان در كتابخانه‌هاى يمن و در موزه
بریتانیا نگهدارى مى‌شود.

منابع: اعلام المؤلفين الزيدية: ۳۷۴ - ۳۷۵؛ فهرست
مخطوطات مكتبة الجامع الكبير صنعاء: ۱۶۹۳/۴؛ مؤلفات
الزيدية: ۳۵۹/۲؛ مصادر التراث اليمنى فى المتحف
البريطانى: ۹۸ - ۹۹.

جامعه به دست آوردهای عقل بی توجه است و دعوت به تفکر عقلانی، در صورتی که شرایط عمومی جامعه و نیازهای آن مقتضی نباشد، اثر چندانی ندارد.^۱ گفتنی است «المحصل» فخر رازی تلخیص‌ها و شروح دیگری نیز دارد، مانند: المفضل کاتبی و تلخیص المحصل خواجه نصیرالدین طوسی.

یدیه کتاب المحصل الذي صنفه الامام الكبير فخرالدين بن الخطيب، فوجدناه كتاباً احتوى على مذهب كل فريق، وأخذ في تحقيقه كل مسلك وطريق الا أن فيه اسهاباً لاتميل همم أهل العصر اليه واطناباً لاتعول قرائحهم عليه، فرأيت بعون الله تعالى أن أحذف من ألفاظه ما يستغني عنه، وأترك منها ما لا بد منه، وأضيف كل جواب الى سؤاله، وأنسج في جميعها على منواله، فاختصرته وهذبتة وحذو ترتيبه رتبته، وأضفت اليه ما أمكن من كلام الامام الكبير نصيرالدين طوسي وقليلاً من بنيات فكري و عبرت عنهما بـ«ولقائل أن يقول» وسميته «الباب المحصل» فجاء بحمدالله رائق اللفظ والمعنى مشيد القواعد والمبنى».

در دائرة المعارف بزرگ اسلامی پیرامون این کتاب آمده است: «... ولی هیچ یک از آثاری که در دوره جوانی و در کشاکش فعالیت‌های سیاسی در دربارهای مغرب نوشته، جز لباب المحصل به جای نمانده است. این اثر در ۱۹۵۲م به کوشش ل. رویو در تطوان (مراکش) چاپ شده است. ابن خلدون لباب را به اشاره آبلی، استاد مورد ستایش خود، فراهم آورده است. توجه ابن خلدون به این اثر نشان دهنده

قَابِزُ الْعِرَاقِ مِنْ اخْتِصَارِهِ عَشْرَ بَيِّنَاتٍ
كَارِبَعَةِ النَّاسِ وَالْعَشْرَةَ لِعَمْرٍو عَامِ اثْنَيْ
وَعَشْرٍ وَسِتِّ مِائَةٍ وَكَتَبَ مَصْنُوبُ الْمَغْرِبِ
إِلَى اللَّهِ تَعَالَى عِبْرَةَ الْحَرْبِ مُحَمَّدِ بْنِ خَلْدُونَ

بسم الله طاب التارخ العظيم ارتحل المغرب والتقى محمد بن عبد
بالشلع وشبع يوم بشقة محمد بن عبد الله وكان له على
كامل المسند طاب وآله فاستتم طاب المسند
حب نون سر و دخل مصر و لم يزل يفتي عن غيرهم
كان الصغر على حالة وله في ادب الير ايضا فغلب
عليه للفضه واستمر به وله مع ابن الخطيب الكتاب مسمى
مكامل الامة ايات عن سلامة صبه وحدثه سنة
وفوقه فجمه ورقة خيله واختصاره من كتابه وكتب
عمر لله ريدان لمر المومر الحسن خا لله بجلانه

لباب المحصل، به خط مؤلف، تصویر شماره ۱۲۱۱

نسخه اصل لباب المحصل به خط مؤلف در کتابخانه اسکوریال در اسپانیا نگهداری می‌شود و از روی همین نسخه در سال ۱۹۵۲م به چاپ رسیده و به زبان اسپانیایی نیز ترجمه شده است.

منابع: الأعلام، زرکلی: ۳/۳۳۰؛ تراجم المؤلفین التونسیین: ۲/۲۱۱ - ۲۲۳؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ۳/۴۴۴ - ۴۵۸؛ كشف الظنون: ۲/۱۶۱۴.
آغاز: بسمله. صلى الله على سيدنا محمد وآله أحمد من

خصایل اخلاقی و فکری بسیاری است که او هیچ‌گاه یکسره از آن نگسست. لباب از چهار قسمت تشکیل شده است: مبانی شناخت، مباحث و ویژه فلسفی فلاسفه و متکلمان مسلمان، مسائل صرفاً کلامی و در آخر مسائل سنتی اسلام. در واقع، همه مسائل بزرگ فکری - عقیدتی مورد بحث فلاسفه و متکلمان اسلامی در این اثر به طریقی نو مندرج است. ابن خلدون با توجه به انتقادهای خواجه نصیر طوسی و فاصله زمانی که او را از عصر تألیف المحصل جدا می‌کند، آراء و اندیشه‌های خاص خویش را نیز مطرح می‌سازد و به این نتیجه می‌رسد که کلام دیرزمانی است متروک شده،

۱. دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ۳/۴۵۱.

میراث شهاب

لقب گرفت و بر همه فرمانروایان سرزمین شام برتری یافت. وی دارای آثار بسیاری در زمینه‌های تاریخ، جغرافیا، صرف و نحو، حدیث، فقه، ادبیات، طب و نیز ادیان است. از آثار او المختصر فی اخبار البشر، تقویم البلدان، الکتاش، العروض والاطوال، نظم الحاوی الصغیر، الموازین، التبرالمسبوک فی تواریخ الملوک، مختصر اللطائف السنیه فی التواریخ الاسلامیه، شرح نظم الکافیة، نوادرالعلوم ومجموع فی الاخلاق و الآداب و الزهد والوعظ را می‌توان نام برد. کتاب تاریخ المختصر فی اخبار البشر در ۴ مجلد است. این کتاب متضمن اطلاعات مربوط به ادوار پیش از اسلام و عهد اسلامی تا ۷۲۹ق است. بخشهای اولیه مختصر بیشتر مبتنی بر مطالب الکامل ابن اثیر است. جلد اول در باره انبیا، شاهان ایران، مصر، یونان و روم، اعراب پیش از اسلام و تاریخ اسلام از آغاز تا خلافت منصور عباسی و قتل ابو مسلم خراسانی است.

جلد دوم در باره سلسله امویان اندلس، عصر خلافت عباسیان و نیز امیران و فرمانروایان ایران و شام تا دوران عمادالدین زنگی در حلب است.

جلد سوم کتاب از اخبار اسماعیلیه شام آغاز شده است. در این جلد از دوران ایوبیان، جنگهای صلیبی، ملوک مصر و شام و تونس تا وفات الاشراف صاحب حمص سخن رفته است. جلد چهارم از فتح قیصریه و مرگ هلاکوخان مغول در ۶۶۳ق آغاز می‌گردد. مطالب الکامل ابن اثیر تا حوادث ۶۲۸ق پایان می‌پذیرد، ولی ابوالفدا حوادث تاریخ اسلام را تا ۷۳۰ق آورده است.^۱

کسانی چون ابن حبیب دمشقی و ابن شحنه و دیگران ذیلهایی بر تاریخ او نوشته‌اند که معروف‌ترین آنها تتمه المختصر ابن وردی است.

حاجی خلیفه در کشف الظنون تاریخ ابوالفداء را چنین معرفی کرده است: «المختصر فی اخبار البشر، فی مجلدین للملک المؤید اسمعیل بن علی الایوبی المعروف بصاحب حماة المتوفی سنة ۷۳۲، اورد فيه شيئاً من التواریخ القديمة والاسلامیه لیکون تذکرة مغنیة عن مراجعة الکتب المطولة واختصر من الکامل وغيره من نحو عشرين مجلداً

تفرّد بعظمته وکبریائه... و بعد فانّ العلوم کثیرة والمعارف جمّة غزيرة.

انجام: ولنختم الكتاب حامدين لله و مصليين علي نبيّه... الفراغ من اختصاره عشية يوم الاربعاء التاسع والعشرين لصفّر عام اثنين وخمسين وسبع مائة. وكتب مصنف الفقير الى الله تعالى عبدالرحمن بن محمد بن خلدون الحضرمي.

خط مغربی، مؤلف (عبدالرحمن بن محمد ابن خلدون حضرمی)، ۲۹ صفر ۷۵۲، عناوین به خط درشت، در حاشیه و متن تصحیح شده و متن خط خوردگی دارد. در صفحه عنوان نام کتاب و مؤلف چنین ثبت شده: «لباب المحصل فی اصول الدین تصنیف العبد الفقیر الى الله تعالی الغنی به عمّن سواه الراجی عفوه عبدالرحمن بن محمد بن خلدون الحضرمی غفرالله له ولوالديه ولجميع المسلمين»، در آخر نسخه توضیح مختصری راجع به کتاب و مؤلف به خط عبدالله حسنی دیده می‌شود. ۱۲۸ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه اسکوریال در اسپانیا، نسخه شماره ۱۶۱۴.

فهرست نسخه‌های خطی عربی اسکوریال: ۱۶۳/۳؛ المخطوطات العربیة فی مکتبة الاسکوریال، ترجمه السیده می کنفانی: ۲۲۰-۲۲۱.

۱۲۱۲) المختصر في أخبار البشر (تاریخ ابوالفداء)

(تاریخ - عربی)

از: ابوالفداء الملک المؤید اسماعیل بن علی ایوبی حموی (۷۳۲ق).

ابوالفداء الملک المؤید عمادالدین اسماعیل بن علی بن محمود بن محمد بن عمر بن شاهنشاه بن ایوب بن شادی بن مروان ایوبی حموی (۶۷۲ - ۷۳۲ق)، مورخ و جغرافی‌دان و امیرحماة. لقب او ابتدا الملک الصالح بود که پس از مدتی به الملک المؤید تغییر یافت ولی او را بیشتر با کنیه ابوالفداء می‌شناسند.

ابوالفداء که از خاندان ایوبیان بود - نیای بزرگ او شاهنشاه برادر صلاح الدین ایوبی بوده است - در دمشق تولد یافت. وی چند بار برای به دست آوردن حکومت حماة تلاش کرد و سرانجام در ۱۷ محرم ۷۲۰ق «الملک المؤید»

۱. دائرةالمعارف بزرگ اسلامی: ۱۱۷/۶.

(تاریخ - عربی) **مختصر سیره النبی ﷺ (۱۲۱۳)**

از؟

رساله مختصری است در بیان سیره و تاریخ پیامبر گرامی اسلام ﷺ و خلفا و گروهی از صحابه، شامل فصولی با عناوین: فی نسبه، فی نشأته، فی ذکر اولاده، فی حججه و عمره، فی غزواته، فی اعمامه و عماته، ذکر ازواجه، خدم رسول الله ﷺ، ذکر افراس رسول الله ﷺ و حماره، فی صفة رسول الله ﷺ، فی اخلاقه، فی معجزاته، فصل فی ابوبکر الصدیق، عمر بن الخطاب، عثمان بن عفان، علی بن ابی طالب، ابو محمد طلحه، ابو عبیدالله زبیر بن عوام، ابو اسحاق سعد بن ابی وقاص، ابوالاعور و سعید بن زید، ابو محمد عبدالرحمن بن عوف، ابو عبیده عام ابن عبدالله بن الجراح. نام رساله در صفحه عنوان نسخه «کتاب مختصر سیره النبی» ثبت شده و در انجامه آمده است: «تمت السیره النبویه».

رساله‌ای در سیره پیامبر اکرم ﷺ از تقی‌الدین عبدالغنی مقدسی (۶۰۰ق) می‌شناسیم، موسوم به «الدره المزیئه فی السیره النبویه» که آغاز آن چنین است: «الحمد لله خالق الارض والسماء... اما بعد فهذه جملة مختصرة من احوال سيدنا المصطفى...»^۳

نسخه‌هایی از الدره المزیئه مقدسی - که آغاز آن شباهت با آغاز رساله حاضر دارد - در کتابخانه‌های عاشر افندی و دانشگاه استانبول و لاله‌لی و ملی پاریس نگهداری می‌شود.^۴ هم‌چنین چند رساله با عنوان «مختصره السیره النبویه» از مؤلفین مختلف، همچون ابراهیم بقاعی (۸۸۵ق)، احمد طبری (۶۹۴ق)، عزالدین کنانی، عبدالؤمن دمیاطی (۷۰۵ق)، محیی‌الدین ابن عربی (۶۳۸ق) و شمس‌الدین برماوی (۸۳۱ق) در معجم ما کتب عن الرسول و اهل‌البيت معرفی شده است.^۵ عجالاً در باره نام رساله حاضر و مؤلف آن نتیجه نهایی حاصل نشد، اما احتمال اینکه الدره المزیئه مقدسی باشد، بعید به نظر نمی‌رسد.

۱. کشف الظنون: ۱۶۲۹/۲.

۲. فهرست کتابهای چاپی عربی، مشار: ۸۱۶؛ معجم‌المطبوعات، سرکیس: ۳۳۵/۱.

۳. نوادر المخطوطات العربیة فی ترکیا: ۱۰۰/۱.

۴. فهرست مخطوطات عربی کتابخانه ملی پاریس، دی‌سیلان: ۳۵۱، شماره

۱۹۶۶؛ کشف الظنون: ۷۴۴/۱؛ معجم ما کتب عن الرسول و اهل‌البيت،

رفاعی: ۵۵۹/۱؛ نوادر المخطوطات العربیة فی ترکیا: ۱۰۰/۱.

۵. معجم ما کتب عن الرسول و اهل‌البيت: ۱۹۵/۳ - ۲۰۲.

و رتب التواریخ القديمة علی مقدمة و خمسة فصول و التواریخ الاسلامیة علی السنین حسب تألیف الكامل، فالمقدمة تتضمن امور: الاول فی كثرة الاختلاف بین المورخین، الثاني فی معرفة نسخ التوراة، الثالث فی معرفة جدول اقترحه يتضمن ما بین التواریخ من المدد؛ والفصل الاول: فی ذکر الانبیاء و حکام بنی اسرائیل، والثانی: فی ذکر ملوک الفرس، والثالث: فی ذکر الفراعنة و غیرهم، والرابع: فی ملوک العرب، والخامس: فی ذکر امم العالم، و انتهى فیہ الی سنة ۷۰۹...»^۱

المختصر نسخه‌های خطی متعددی دارد و بارها در کشورهای مختلف به چاپ رسیده و به زبانهای لاتین، فرانسوی و انگلیسی ترجمه و منتشر شده است.^۲

منابع: الاعلام، زرکلی: ۳۱۹/۱؛ دائرةالمعارف بزرگ اسلامی: ۱۱۵/۶ - ۱۱۹؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، مشار: ۸۱۶؛ کشف الظنون: ۱۶۲۹/۲؛ معجم‌المطبوعات، سرکیس: ۳۳۳/۱ - ۳۳۶. نسخه حاضر از حوادث سال ۴۴۱ تا ۷۱۰ق را در بر دارد. آغاز نسخه: معه ذکر وفاة مودود فی هذه السنة فی رجب توفي ابوالفتوح مودود بن مسعود بن محمود بن سبکتکین صاحب غزنه... ثم دخلت سنة اثنتین و اربعین و اربع مائة فی هذه السنة سار السلطان طغرل بك من خراسان و حاصر اصفهان.

انجام: رابع المحرم من سنة عشرة و سبع مائة بمقامی بدمشق و تصدق علی السلطان... فاستقرت بدمشق و نزحت من حماة، هذا آخر تاریخ المرحوم الملك المؤید صاحب حماة رحمه‌الله....

نسخ، در بیشتر موارد معرب، بدون نام کاتب و بی تاریخ [گویا از سده نهم هجری]، عناوین به خط جلی و شنگرف، در حاشیه تصحیح شده است، در اول نسخه مهر کروی به سجع «الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدی لولا ان هدانا الله» درج شده و در ابتدای این تصویر مهر و امضای مرحوم آیه‌الله مرعشی نجفی دیده می‌شود.

۳۶۵ صفحه، ۲۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه سلطان احمد ثالث در ترکیه،

نسخه شماره ۲۹۳۶.

برگزار شده و مباحث ادبی در آن بسیار مطرح شده است. مؤلف در مقدمه آورده است: «و قد سبق لی قبل هذا الكتاب بتوفیق الله وحسن تیسیره مجموعات ثلث فی هذا العلم معانی التفسیر و مسند التفسیر و مختصر التفسیر و قدیماً كنت أطالب باملاء کتاب فی تفسیر القرآن و سبب ینحط عن درجة البسیط الذی یتجرد فیہ أذیال الأقوال و یرتفع عن رتبة الوجیز الذی اقتصر فیہ علی الاقلال و...». بیش از صد نسخه خطی از الوسیط شناسایی شده و در سال ۱۴۱۵ق، دارالکتب العلمیة در بیروت آن را در چهار جلد به چاپ رسانده است.

منابع: التراث العربی: ۴۵۶/۵؛ الذریعة: ۷۳/۵؛ الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، علوم القرآن، مخطوطات التفسیر: ۲۰۸/۱ - ۲۲۸؛ فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية، علوم القرآن، التفسیر: ۴۶۱/۳ - ۴۶۳؛ فهرس المخطوطات العربیة المحفوظة فی مكتبة الاسد الوطنیة، الجزء الرابع (التفسیر): ۶۹۵ - ۷۰۳؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی: ۳۵۴/۱ و ۲۳۴/۳؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس: ۱۵۵/۲۵ و ۹۶/۳۵؛ فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی: ۱۵۵/۱ - ۱۵۶ و ۱۵۶/۲ - ۱۵۸؛ کشاف الفهارس: ۲۷۹/۴ - ۲۸۳. نسخه حاضر از سورة فاتحه تا پایان سورة حجر را شامل است و برگ آغاز آن افتاده است.

آغاز نسخه: من النار و کل علم سوی الكتاب والسنة و ما یستند الیهما فهو باطل... القول فیما روی من فضایل سورة الفاتحة أخبرنا ابونصر احمد بن محمد بن ابراهیم المهرجانی. انجام نسخه: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما اوحی الی أن أجمع المال و أكون من التاجرین ولكن اوحی الی ان سبح بحمد ربك و كن من الساجدین و اعبد ربك حتی یأتیک الیقین. نسخ، در بیشتر موارد معرب، بدون نام کاتب و بی تاریخ، باید از سده هفتم یا هشتم هجری باشد، عناوین به خط درشت، در حاشیه تصحیحات و نسخه بدلها و حواشی لغوی اندکی به چشم می خورد. ۵۴۴ صفحه، ۲۷ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه بایزید، نسخه شماره ۶۰۶ منتقل شده به کتابخانه سلیمانیه در استانبول.

آغاز: الحمد لله خالق الأرض والسماء و جاعل النور والظلماء و جامع الخلق لفصل القضاء... أما بعد فهذه جملة مختصرة من احوال سیدنا و نبینا محمد لا یتستغنی عنها أحد من المسلمین نفعنا الله بها و من قرأها و سمعها، نبدأ بنسبه صلی الله علیه و سلم فهو محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب بن هاشم... هذا النسب ذکره محمد بن اسحق بن یسار المدني فی احدی الروایات عنه و الی عدنان متفق علی صحته من غیر اختلاف. انجام: یدخلهم جنات تجري من تحتها الأنهار خالدین فیها رضی الله عنهم و رضوا عنه اولئك حزب الله ألا ان حزب الله هم المفلحون. تمت السیرة النبویة بحمدالله و عونہ و حسن توفیقه.

نسخ معرب، بدون نام کاتب و بی تاریخ [از سده نهم هجری]، عناوین به خط درشت، این نسخه سلطنتی است و برای تقدیم به سلطان ملک ظاهر ابی سعید جقمق کتابت شده است و در صفحه عنوان داخل شمس مذهب نوشته شده: «برسم المقام الشریف مولانا السلطان الملك الظاهر ابی سعید جقمق...» و در صفحه آخر شمس مذهب است که داخل آن نوشته است: «خدمة المملوک ایاس المحمودی الملکی الظاهری مشیر اول». دو صفحه از اول و دو صفحه از آخر نسخه مجداول است، در اول نسخه مهر کروی است به سجع: «الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدی لولا ان هدانا الله». ۱۰۹ صفحه، ۹ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه ای در استانبول، نسخه شماره R - ۲۶۳۸.

(۱۲۱۵) الوسیط بین المقبوض والبسیط (تفسیر - عربی) از: ابوالحسن علی بن احمد و احدی نیشابوری شافعی (۴۶۸ق).

واحدی نیشابوری از ادبا و مفسران و مشاهیر نحو در قرن پنجم هجری است که علوم قرآن و تفسیر را از ثعلبی صاحب تفسیر معروف فرا گرفت. وی سه تفسیر بر قرآن کریم نوشته است به نامهای «البسیط» و «الوسیط» و «الوجیز» که مجموعاً به نام «الحاوی لجمع المعانی» و تفسیر واحدی معروف است. الوسیط در چهار مجلد است و به صورت «قوله - قوله»

۱۲۱۶) تنزیذ ذهب الآل فی تشیید مذهب الآل

(عقاید زیدیه - عربی)

از: عبدالله بن علی بن محمد بن ابی القاسم (۸۲۹ق).
عبدالله بن علی از نسل امام هادی (از ائمه زیدیان) مجتهد و متکلم زیدی است که تألیفاتی از او به جا مانده است، از جمله: ۱. تنزیذ ذهب الآل فی تشیید مذهب الآل ۲. الشمس الكاشفة لشبهة الفلاسفة ۳. فاتحة العلافی الرد علی ابن علا ۴. فتح العقیده فی شرح القصیده. چهار اثر مذکور به خط مؤلف در نسخه خطی شماره ۷۷۲ مکتبه جامع کبیر صنعا موجود است.

مؤلف، رساله حاضر را برای یکی از دوستان خود نگاشته و تألیف آن را در روز جمعه دهه آخر جمادی الاول ۸۱۴ در جمیم از بلاد اذرع به پایان برده است.

این رساله در بیان اثبات حقانیت مذهب زیدیه و ذکر مبانی اعتقادی آنان است.

منابع: اعلام المؤلفین الزیدیه: ۶۰۴ - ۶۰۵؛ فهرست مخطوطات مکتبه الجامع الکبیر صنعا: ۵۷۷/۲؛ مؤلفات الزیدیه: ۳۳۵/۱ و ۲۱۵/۲ و ۳۰۱ و ۳۰۸.

آغاز: بسمله. و به نستعین بقول أفقر عبادالله تعالی الیه وأحوجهم الی لطفه و عطفه العایذ لعطفه من عطفه... و بعد فقد دعانی الی مکاتبته و ندبنی لمخاطبته المودّة الی الیه و صلة الاخوان و الجامعه بین ذوی الایمان و ان كانوا متباعدی البلدان.

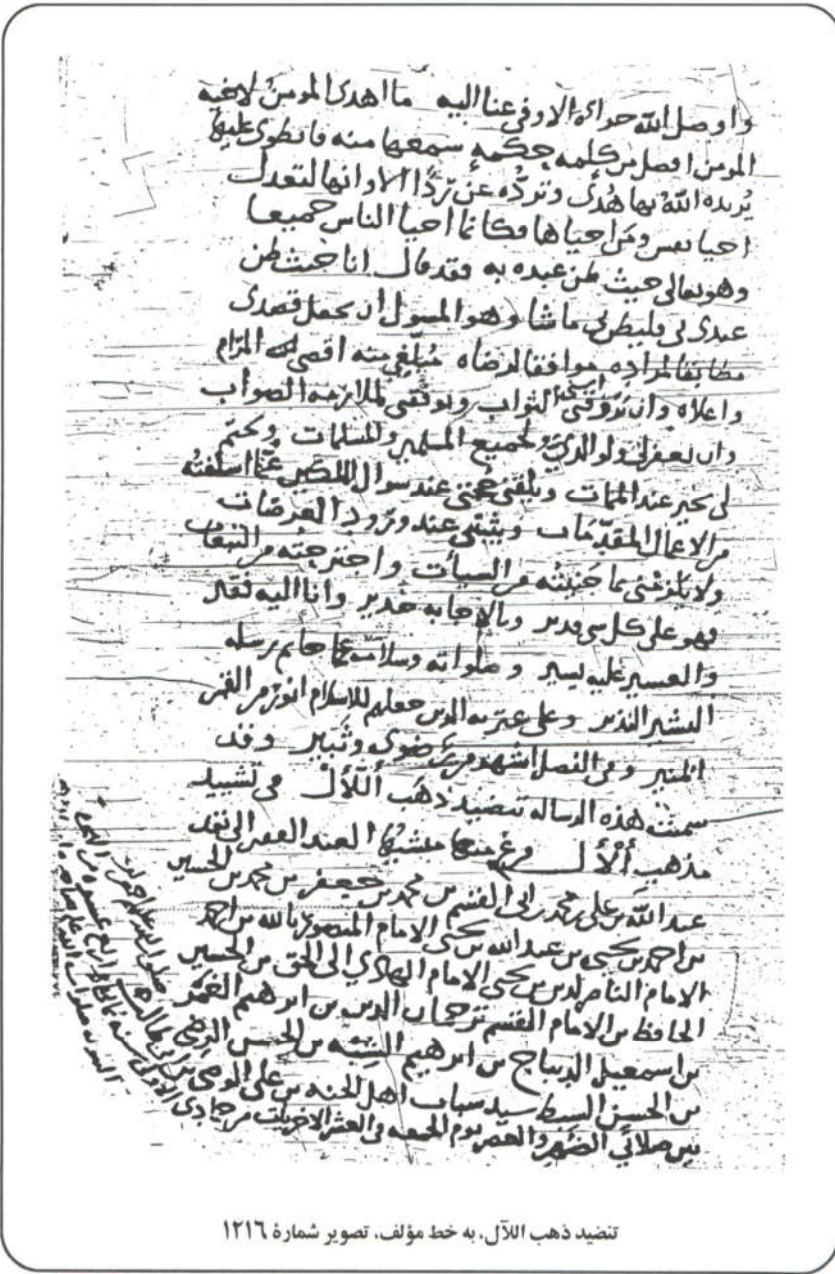
انجام: وقد سمیت هذه الرساله تنزیذ ذهب الآل فی تشیید مذهب الآل فرغ منها منشیها العبد الفقیر... بین صلاتی الظهر و العصر یوم الجمعة فی العشر الاخریات من جمادی الاولی سنة ثمانمائه و اربع عشرة من الهجرة النبویة...

نسخ، به خط مؤلف، جمعه دهه آخر جمادی الاول ۸۱۴ در جمیم از بلاد اذرع، عناوین به خط درشت، در متن و حاشیه تصحیح شده و متن

خط خوردگی دارد، در صفحه عنوان نام کتاب و مؤلف به خط مؤلف درج شده و مهر کتابخانه عمومی متوکلیه دیده می‌شود، در آخر نسخه چند بیت شعر درج شده و در ابتدای ابیات آمده است: «هذه ابیات مستغریات فی الامثلة الحسنه و المکاتبات نقلت من بعض الدواوین...».

۳۸ صفحه، ۱۹ سطری.
نسخه اصل: کتابخانه جامع کبیر صنعا در یمن، نسخه شماره ۷۷۲.

فهرست مخطوطات مکتبه الجامع الکبیر صنعا: ۵۷۷/۲.

تنزیذ ذهب الآل، به خط مؤلف، تصویر شماره ۱۲۱۶

(۱۲۱۷) تذکره شعراء (رامز تذکره سی) (تراجم - ترکی)

از: رامز بن مصطفی نعیم افندی (۱۲۰۲ق).

شرح حال و نمونه‌ای از اشعار بیش از ۳۵۰ تن شعرای ترک‌زبان معاصر با مؤلف است، به ترتیب الفبایی اسامی شاعران از الف تا یاء.

نام کتاب و مؤلف در فهرست نسخه‌های تاریخ و جغرافی در کتابخانه‌های استانبول چنین درج شده است: (آداب ظرفا - رامز تذکره سی) از رامز حسین عرب‌زاده.

فهرست اسامی شاعرانی که ترجمه آنان در این تذکره آمده، در آغاز نسخه ثبت شده است. مترجمین در این تذکره غالباً درگذشتگان بین سالهای ۱۱۴۰ق تا ۱۱۹۹ق هستند.

اسامی شاعران چنین است:

الف - اثر بخاری، انیس ادرنوی، اسحاق افندی، اسعد افندی، اسعدیانه‌لی، اسعد حمزه‌زاده، امیری آمدی، ادیب، ادیب آمدی، اقبال، آگاه سمرقندی آمدی، آگاه دیگر، امین برسوی، امین ابوالاسعاد، امین‌بک، امین برادر صاحب تذکره، انیس برسوی، ارشد، امین توقادی، امین دیگر، امین دیگر، آهنی، اجود قرمانی‌زاده، ادیب دیگر، اربب.

ب - باهر، باهر دیگر، باهر دیگر، باهر دیگر، باقی، باقی دیگر، بختی امام‌زاده، بدری یانه‌لی، براعی رهاوی، بزمی، بسیم قریمی، بسیم دیگر، بلیغ برسوی، بلیغ قیصر یلی، بلیغ یکیتهری، بناه، بهجت، بهجت دیگر، بهجت دیگر، بهشتی، بهجتی عینتابی، ببری افندی قاضی عسگر، ببری دیگر.

ت - تائب افندی، ترابی سینوبلی، توفیق عتاتی‌زاده، توفیق دیگر، توفیق دیگر.

ث - ثاقب دده، ثنایی کتاهبه‌لی، ثروت.

ج - جازم افندی، جاکری آمدی، جندی ترحاله‌لی، جودت، جمالی ادرنوی.

ح - حائر، حاذق ارخرومی، حازم، حایم کوپرلی‌زاده، حاسم آمدی، حافظ، حاتم رقعانویس، حامد بورلی، حامد دیگر، حامی آمدی، حسنی پاشا، حسنی دیگر، حسامی، حبیب، حبیب برسوی، حبیب دیگر، حبیب دیگر، حشمت افندی، حفظی، حفظی دیگر، شیخ اسماعیل حقی، حاتمی، حاتمی دیگر، حاتمی پاشا، حمدی، حمید افندی، حنیف، حیاتی قونیوی.

خ - خاتم، خاکی رهاوی، خالص، خطی رهادی، خلف،

خلوصی، خیری، خیری دیگر، خیری افندی.

د - دانش، دانش دیگر، دری دانی، درسی، درویش.

ذ - ذهنی، ذهنی دیگر.

ر - رائف بک، رائق، راتب پاشا، راجح، راجی، رازی ملاطی، راسخ، رایم خطاط، راشح دانی‌زاده، راشد ملاطی، راغب پاشا صدر اعظم، راغب برسوی، راقم پاشا، رامز قره قریه‌لی، رامز دیگر، رأفت رامی پاشا، رأفت دیگر، رایب دانی‌زاده، رحمتی قریمی، رحمتی دیگر، رحیمی حبشی‌زاده، رستمی کریدی، رستمی دیگر، رشدی ارخیری، رشدی قره‌قریه‌لی، رشدی رهاوی، رشید، رسا، راشد، رشید فیض‌زاده، رشید اسکداری، رشید قریمی، رشید دیگر، رضا، رضا قریمی، رقدی کریم‌زاده، رفعت، رفعت اسکداری، رفعت دیگر، رفعت دیگر، رفعتی، رفیق افندی، رفیق دیگر، رفیق دیگر، رکنی، رمزی، روحی اسکداری، روحی قریه‌آبادی، روحی دیگر، رؤفی اسکداری، ریاضی.

ز - زارئ ماردینی، زلالی، زینت، زیور.

س - سابور، ساجدی، ساحب افندی شیخ الاسلام، ساعی، سالک دده قاسم پاشالی، سالک دیگر، سالم افندی قاضی عسگر صاحب تذکره، سائب، سالم طبرزونی، سالم دیگر، سامح، سامی، سراجی، سرمد، سامی ارزنجانی، سری، سری دیگر، سری تکفور طاغلی، سری ازنیقی، سزایی گلشنی، سزایی مناسری، سعدی، سعید طوپ، سعید الاشرلی، سعید پاشا، سلیم بکبازاری، سلیم دیگر، سمعی، سوزی، سید، سید دیگر.

ش - شاکر بک، شاکر دیگر، شاکر آخر، شادی، شانی، شرف، شفایی، شریف پاشا، شفقت، شکری، شکیب، شکوری، شمعی، شهیدی انطاک‌لی، شهری، شهریار، شیخی، شهید، شیخی ذیل شقایق صاحبی، شیخی دیگر.

ص - صائب، صائب برسوی، صالح، صافی مناسری، صبحی، صبیح، صبیح، صحو، صدقی، صدقی دیگر، صفحی، صفدر، صدقی دیگر، صدری، صدیق، صبری، صفایی صاحب تذکره، صلاحی، صوفی.

ض - ضمیری، ضیا، ضیایی.

ط - طالب، طاهر، طاهر دیگر، طبعی، طبعی دیگر، طرسی، طفلی، طیبی کریدی، طیبی برسوی.

ظ - ظاهری، ظریف، ظهیر.

منابع: قاموس الاعلام: ۲۲۵۴/۳؛ عثمانلی مؤلفری: ۱۹۳/۳؛ فهرست نسخه‌های خطی تاریخ و جغرافی در کتابخانه‌های استانبول: ۶۰۴ - ۶۰۵.
آغاز: حرف الالف، (اثر) اول عارف و آگاهک نام و پیرانتباهلری عبدالله.

انجام: نعمتی باشمزده اشمشدر، تمت تذکره رامزبعون‌الله. نسخ، بدون نام کاتب، ۱۳۱۸ق، در حاشیه تصحیح شده و حواشی دارد، در چند جای نسخه مهرکروی مربوط به وقف نسخه از علی امیری دیاربکری در ۱۳۴۱ دیده می‌شود، فهرست اسامی شاعران در اول نسخه درج شده است و در آخر نسخه شرح حال مؤلف و پدرش نقل شده است.
۲۵۰ صفحه، ۱۹ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه ملت در استانبول ترکیه، نسخه شماره ۷۶۲.

(۱۲۱۸) بدایع الوسط (شعر - ترکی)

از: نظام‌الدین امیر علی شیر نوایی جغتایی (۹۰۶ق). حکیم دانشمند و ادیب شاعر نظام‌الدین علی شیر از مشاهیر درباریان و وزرای سلطان حسین میرزا بایقراي گورکانی (۸۷۵ - ۹۱۱) و از اکابرزادگان دوده جغتای خان بن چنگیزخان، در ۸۴۴ق به دنیا آمد و در ۹۰۶ق دیده از جهان فرو بست. او را پیشوای شعرای ترک و فارس دانسته‌اند؛ چرا که به هر دو زبان فارسی و ترکی اشعار نغم می‌سروده و بدین جهت به ذواللسانین ملقب گشته است. وی در اشعار ترکی به «نوایی» و در اشعار فارسی به «فانی» یا «فنايي» تخلص می‌کرد. از او حدود ۳۰ اثر به نظم و نثر ترکی فارسی به جای مانده است.

نوایی چهار دیوان به ترکی دارد به نامهای:

۱. غرایب الصغر.
۲. نوادر الشباب.
۳. بدایع الوسط.
۴. فوائد الکبر.

دیوان حاضر، بدایع الوسط، سومین دیوان ترکی اوست؛ شامل غزلیات، قصاید و رباعیات. نسخه‌هایی از این دیوان در انستیتوی شرق‌شناسی ازبکستان و انستیتوی شرق‌شناسی

ع - عابد، عابد دیگر، عارف مولوی، عارفی احمدپاشا، عارف دیگر، عارف دیگر، عارف برسوی، عازم، عاصم افندی شیخ الاسلام، عاصم، عاصم دیگر، عاطف امامیه لی، عاطف امام، عاطف افندی قاضی عسگر، عاطف افندی صاحب کتبخانه، عاکف امامیه لی، عاکف بلغرادی، عاکف بک، عالم، عبدالله افندی شیخ الاسلام، عبدی، عبدی سیواسی، عبدی، عبدالله پاشا، عدلی، عزقی ادرنوی، عزت پاشا، عزت، عزت افندی، عزمی، عزیز، عزیز دیگر، عزیز آخر، عزتی، عزتی دیگر، عصمت، عفت، عقلی ایوبی، عفتی، علمی طربزونلی، علمی دیگر، عمر افندی، عیونی، عفوی بک، عقیف مهری زاده.

غ - غوثی.

ف - فائز، فائز سراج زاده، فایز افندی برسوی، فائز شامی، فائز دیگر، فائض هراتی، فائضه خانم، فاخر قسطنطنیلی، فاهم، فائق، فرید، فرایی ادرنوی، فصیحی، فصیحی دیگر، فرید دیگر، فروغی قریمی، فهمی قاسم پاشالی، فنی، فوزی اوقلی، فوزی، فیض صبحی زاده، فیضی ادرنوی، فیضی دیگر، فیضی دیگر، فیضی دیگر خال مؤلف.

ق - قریبی، قصوری، قطبی.

ک - کاشف، کاشف اسکداری، کاشفی، کامل اسکداری، کاشف قالقاندلیلی، کامل پاشا، کامل بلغرادی، کامل افندی، کلامی، کبوتری، کامی ادرنوی، کلیم ایوبی، کمتر، کنزی انطاک لی.

ل - لایح قریمی، لیبب آمدی، لیبب دیگر، لدنی بوسنوی، لطفی، لمعی.

م - ماهر، مایل موستاری، ماهری، مجیبی، مصلح، مجیب، مجتبا توقاری، ماجد، مخلص، مرامی، مرخی، مهری، محیی طراقلی، مختومی، مصیب، منیف، مهیب.

ن - ناشد افندی، ناشدبک، ناظم، ناظم برسوی، نافذ افندی قاضی عسکر، نافع قانع آبادی، نظیف افندی، ندیم افندی.

و - واقف برسوی، واصف حکیم، واهب افندی، واقف افندی، وصالی رهاوی.

ه - هاتف برسوی، هادی برسوی.

ی - یمنی افندی.

و در آخر نسخه شرح حال رامز افندی مؤلف کتاب و پدرش نعیم افندی افزوده شده است.

و پیروان زید بن علی و اتباع امام هادی - از ائمه زیدیه - است، به ترتیب تاریخی از ابتدا تا عصر مؤلف.

مؤلف در ابتدا احادیث و مطالبی در بیان فضائل اهل بیت (ع) آورده است و در پایان کتاب، اسامی منابع و مصادرش در تألیف این اثر را ذکر نموده است و پس از آن استدراکی بر کتاب افزوده و در آن اسامی جمعی از علمای زیدیه را که زمان حیات آنان را نمی دانسته، آورده است. نسخه‌هایی از «الزهر» در کتابخانه‌های یمن نگهداری می‌شود.

منابع: اعلام المؤلفین الزیدیه: ۱۱۱۱ - ۱۱۱۸؛ مؤلفات الزیدیه: ۷۸/۲ و ۲۴۳ و ۲۶۸/۳؛ مصادر التراث فی المكتبات الخاصة فی الیمن: ۱۱۸ و ۵۵۹؛ فهرس مخطوطات مكتبة الغربية بالجامع الكبير بصنعاء: ۶۷۰.

آغاز: الحمد لله الذي جعل العلماء هم الهادون المهتدون و فضلوا على غيرهم فهم المشرفون كما قال في كتابه المكنون هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون.

انجام: و عترة الاطهار الذين اذهب الله عنهم الرجس و طهرهم تطهيراً و لا حول و لا قوة الا بالله العلي العظيم كمل بحمدالله... و بعد فهذه تراجم جماعة من اصحاب لم اعرف زمانهم فجعلتهم في آخر هذا الكتاب المبارك ليكون كالذيل والملحق... ابن اسمعيل شارح الوسيط في مجلد و كان الامر له بالشرح مصنف الوسيط فشرحه المذكور شرحاً جامعاً لاطرافه مبين لمسائله والله اعلم.

نسخ، حسن بن محمد بن عبدالله صغير، جمادی الآخر ۱۰۹۴، این نسخه از روی مسوده مؤلف کتابت شده است، در صفحه عنوان نام کتاب و مؤلف ثبت شده و در آغاز نسخه محمد بن احمد هبل یادداشتی در وصف کتاب نوشته است. در آخر نسخه ابیاتی از امیر مطهر بن اسماعیل بن یحیی (نوه مؤلف) درج شده است، در حاشیه برخی صفحات تصحیحات اندکی به چشم می‌خورد.
۴۱۰ صفحه، ۳۲ سطری.

تاجیکستان و نسخه‌ای به شماره ۱۳۰۵۱ در کتابخانه حاضر موجود است.

از آثار چاپ شده علیشیرنویسی این عناوین قابل ذکر است: ۱. تاریخ فنایی؛ ۲. تذکره مجالس النفاس؛ ۳. دیوان ترکی؛ ۴. محاکمة اللغتين؛ ۵. محبوب القلوب.

منابع: ریحانة الادب: ۲۳۵/۶ - ۲۳۷؛ فهرس المطبوعات التركية العثمانية: ۶۶/۲ و ۱۰۲ و ۳۰۱؛ فهرست نسخه‌های خطی انستیتو شرق شناسی و آثار خطی تاجیکستان: ۲۱۴/۳؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس: ۴۳۹/۳۶ - ۴۴۱؛ فهرست نامگوی نسخ خطی مخزن حمید سلیمان انستیتو شرق شناسی ابوریحان بیرونی ازبکستان: ۹ و ۴۰ و ۴۳۷؛ قاموس الاعلام: ۳۱۹۱۵/۴؛ فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان: ۱۲۵۴/۲.

آغاز: ای نوبهار عارضینک صبحی غرجان پرور هوا آتدین گل و بلبل تاپیب یوز برگ پیرله مینک نوا انجام: مونچه کیم خود رای لیغ مکور کوز دی اول عقل حیرت قیله ی تیشاب بار ماغین (؟) نستعلیق، محمود کاتب، ۹۰۰ق، نسخه تزئینی است، تمامی صفحات مجدول و دو صفحه اول مذهب است، در اول نسخه وقف نامه نسخه از سلطان محمود خان ثبت شده است.

۳۷۱ صفحه، ۱۶ سطری.

نسخه اصل: در یکی از کتابخانه‌های استانبول ترکیه.

(۱۲۱۹) الزهر فی أعیان العصر (طبقات الزیدیه الصغری)

(تراجم - عربی)

از: سید یحیی بن حسین بن قاسم حسنی صنعانی (۱۱۰۰ق).

سید یحیی حسنی صنعانی دانشمند، مجتهد، محدث و مورخ زیدی است، که در ۱۰۳۵ق زاده شد و در ۱۱۰۰ق وفات یافت.^۱ وی از نویسندگان پرنویس بوده و بیش از صد اثر در موضوعات مختلف، از خود به جای گذاشته است.

کتاب حاضر که به نامهای «الزهر فی أعیان العصر»، «المستطاب فی طبقات الزیدیه الأَطیاب»، «الطبقات فی ذکر العلماء و علمهم و مصنفاتهم و الثناء علیهم» و «طبقات الزیدیه الصغری» خوانده می‌شود، در ترجمه علمای زیدیه

۱. تاریخ وفات وی در مؤلفات الزیدیه (۱۰۹۹ق) درج شده است.